

2002

UNIVERSITAS IURIS NATURALIS COPAONICI
AD PERPETUUM HEXAGONUM CONCEPTA
vita-libertas-proprietas-humanitas-iustitia-ius

SLOBODAN PEROVIĆ

DEKLARACIJA

KOPAONIČKE ŠKOLE PRIRODNOG PRAVA

Prolog

*Priroda je mera svih stvari
Prirodno pravo je mera svih prava*

Preambulum

Polazeći od načela prirodnog prava koja su proklamovana i kodifikovana dokumentima Ujedinjenih nacija, a naročito Univerzalnog deklaracijom o pravima čoveka iz 1948. godine, potvrđena i razrađena i u drugim međunarodnim aktima, kako opštim tako i regionalnim,

Podsećajući da su svi ljudi i deo i delo prirode, jednaki u dolasku i jednaki u odlasku,

Priznajući da sva ljudska bića imaju prirodno pravo na život, slobodu, svojину, intelektualnu kulturu, pravdu i pravnu državu,

Prof. dr Slobodan Perović, Osnivač Kopaoničke škole Prirodnog Prava, predsednik Saveza Udruženja pravnika Srbije i Udruženja pravnika Crne Gore.

Tekst predloga ove Deklaracije autor je objavio u časopisu »Pravni život«, br. 9 iz 2002. godine. Predlog Deklaracije jednoglasno je usvojen 16. decembra 2002. godine na Završnoj plenarnoj sednici Kopaoničke škole prirodnog prava.

Razvijajući teoriju pravde kao stožernu vrlinu čoveka od antičkog do našeg vremena i razvijajući praksis pravde kao realitet savremenog čoveka u svim oblicima njegovog socijalibiliteta,

Usvajajući racionalnu koncepciju u pluralitetu opšte filozofije prirodnog prava, prema kojoj se izvor prava nalazi u legitimitetu zajedničke umnosti, a ne u samovolji ili nagonu čulnosti, zbog čega je ova koncepcija sposobna da putem apsolutne ideje prava rukopoloži sveopštu prirodnu i socijalnu pravdu i na taj način postavi univerzalno, nadnacionalno i pravedno pravo,

Konstatujući visok stepen zbližavanja tradicionalno razdvojenih velikih pravnih sistema (evropsko kontinentalno pravo, anglosaksonsko pravo, šerijatsko pravo, Hindu pravo, kinesko pravo) upravo preko implementacije i internacionalizacije prirodnih prava kodifikovanih u okviru delatnosti Ujedinjenih nacija,

Zabrinuti zbog nedozvoljenog nesklada između proklamovanih i neostvarenih prirodnih prava čoveka i njegovih zajednica, dakle, zabrinuti zbog odlučujuće antinomije savremene pravne civilizacije: visok stepen kulture u kodifikaciji i visok stepen nekulture u ostvarenju izvornih prirodnih prava čoveka, u nejednakom postupanju sa jednakim stvarima,

Svesni da odnos nesrazmere (*laesio enormis*) između ratifikovanog i neizvršenog, pretila da ugrozi ideju prava kao pravde, da dovede do vladavine pravne nesigurnosti i da nas i dalje drži u rukama zatvorene i dirigovane sudbine, što je prava suprotnost racionalnoj koncepciji prirodnog prava,

Imajući u vidu različite uzroke ovakvog stanja, a naročito tri: ekstremno siromaštvo jedne petine ukupnog stanovništva, postojanje velikog broja antipravnih država, pojava zloupotrebe ljudskih prava koja postoji kada se ona vrše protivno cilju zbog koga su ustanovljena ili priznata,

Smatrajući da se postojeće stanje nedovoljnog ostvarenja proklamovanih prirodnih prava čoveka, ne može rešiti nijednom trenutnom odlukom, već samo trajnim društvenim procesom u kome će metapравни društveni činioци biti u stanju da određenu državnu i ne-državnu zajednicu dovedu do većeg stepena opšte kulture i legitimne pravde,

Ubeđeni da je pravo na toleranciju kao izraz uzvišenog stanja individualnog i zajedničkog razuma, neophodno svojstvo demokratske kulture i jedan od uslova ostvarenja prirodnih prava čoveka; istovremeno ubeđeni da je svaka vrsta dogmatske netolerancije (politička, ekonomska, rasna, klasna) upravo negacija demokratske kulture i pravne države, i kao takva, čini pogodan teren za bujanje svake vrste nasilja, a posebno, spontanog ili organizovanog terorizma,

Napominjući da je trodelna podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, jedan od neophodnih atributa pravne države, a naročito princip sudijske nezavisnosti po kome je sudija u izricanju pravde nezavisan od bilo koje vlasti, osim vlasti legitimnog zakona,

Ističući pojavu nenormalne prevlasti političkog imperijuma u odnosu na sve ostale determinante prava (moral, filozofija, ekonomija, tradicija, običaj, religija, nauka), što dovodi do grubog narušavanja harmoničnog odnosa koji treba da postoji između različitih činilaca prava,

Ukazujući na veliku razdvojenost u rezultatima prirodnih i društvenih nauka, gde visok razvoj tehničkog uma nije praćen i odgovarajućim razvojem socijalnog uma, što je između ostalog, dovelo do sjaja i bede savremenog čoveka,

Naglašavajući disharmoniju – dok tehnička misao grabi ka nebeskim visinama, dotle socijalna misao, a naročito praksa, nika-ko da reši večite nesloge: ljubav i mržnja, egoizam i altruizam, savest i iskušenje, pravo i pravda, zakonsko nepravo i nadzakonsko pravo, moral i antimoral, demokratska kultura i tiranija, univerzalne i separatne vrednosti, jednakost i diskriminacija,

Ceneći savremene tokove duhovne i materijalne kulture izražene svetskim procesom globalizacije, gde nam Svetski pore-dak, s jedne strane, donosi sveopštu emancipaciju lokaliteta i provincijalizma, povezanost i komplementarnost društvenih ustanova, nadnacionalne tvorevine i međukulturno prožimanje, ali, s druge strane, i čitav spektar diskriminacija, političku dominaciju i finansijski totalitarizam, posesivnost i dogmatsku netolerantnost kao antipod kulture razuma,

Zasnivajući svoju naučnu i stručnu misao na racionalnoj koncepciji prirodnog prava koja je u stvari genusni pojam danas izvršene kodifikacije ljudskih prava (Human Rights) odnosno prava čove-

ka (*Droits de l'Homme*), Kopaonička škola prirodnog prava, nastala u organizaciji Udruženja pravnikâ Srbije pre petnaest godina danas je mesto na kome se, putem univerzalnih vrednosti, nastoji da uspostavi vera u ono pravo čiji je smisao da služi pravdi kao temeljnoj vrlini čoveka, a ne volji vladajuće klase ili nasilju jednih u odnosu na druge; istovremeno, ona je i vodič za akciju jer otvara put zajedničke energije za ustoličenje i trajnu vladavinu pravednog prava,

Nalazeći se prostorno i simbolično na jednom vrhu prirode (Kopaonik je planinski masiv Srbije sa preko 2000 m nadmorske visine, udaljen 250 km južno od Beograda), Kopaonička škola svake godine polovinom decembra (12. do 17) okuplja dve do tri hiljade pravnikâ iz različitih delova sveta, posebno iz evropskih zemalja, pravnikâ sa univerziteta, akademija, naučnih institucija, sudova, advokature i drugih pravosudnih organizacija, državne uprave i javnih službi, privrednih preduzeća, bankarskih i osiguravajućih organizacija, vladinih i nevladinih organizacija; taj pravnički svet, počev od početnika, pa preko iskusnih pravnikâ, sve do pravnikâ najvećeg naučnog i stručnog autoriteta, čini jedinstvenu familiju bez obzira na različitost političkih, verskih ili bilo kojih drugih opredeljenja njenih članova; svi su sui iuris, prvi među jednakim, inspirisani samosvesnom slobodom i tolerancijom kao svojstvom demokratske kulture,

Gradeći svoju biblioteku koja danas broji 44 toma publikovanih referata (svaki tom poslednjih godina iznosi oko hiljadu stranica i svake godine oko 300 novih referata) iz pera brojnih autora sa različitih jezičkih područja, i sa Završnim dokumentom koji se svake godine izdaje i na engleskom i francuskom jeziku, Kopaonička škola danas predstavlja svojevrstni međunarodni univerzitet prirodnog prava koji, na osnovu naučne i stručne argumentacije, upućuje apele, poruke i predloge za rešenje mnogih opštih i posebnih pravnih pitanja,

Šireći ideju prirodnog prava prema kojoj se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima i koja, obdarena razumom i svešću, treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva, Kopaonička škola istovremeno širi i saznanje da nijedan pravni sistem nije sam po sebi dovoljna celina, baš kao što nijedan čovek nije Ostrvo za sebe; i zato nepravedno pravo u bilo kom delu sveta, nepravedno je za sve nas, jer smo obuhvaćeni čovečanstvom; ti-

ranija nepravednog prava, isto kao i smrt bilo kog bratstvenika kao žrtve te tiranije, umanjuje sve nas za jednu dimenziju ljudskosti,

Svodeći svoju misao o pluralitetu i integritetu prirodnih prava, Kopaonička škola je podigla Heksagon prirodnih prava (1994) koji obuhvata šest stožera pravne i moralne civilizacije: pravo na život, pravo na slobodu, pravo na imovinu, pravo na intelektualnu tvorevinu, pravo na pravdu i pravo na pravnu državu – čime je ova Škola utvrdila svoj naučni i organizacioni identitet; svaki od šest uglova Heksagona, tačnije, svaka od šest Katedri, sadrži uže celine pojedinih disciplina ili celovite discipline koje su po svom karakteru zasebne ili su interdisciplinarne; na taj način u okviru Škole rad se odvija u 25 do 30 sekcija kao užih grupacija koje pripadaju odgovarajućim katedrama,

Obuhvatajući imenovana prirodna prava sintezom Heksagona i istovremeno izražavajući princip njihovog integriteta, nasuprot pragmatskoj hijerarhiji tzv. generacijske podele na prava nižeg i višeg ranga (ekonomsko-socijalna i kulturna sfera čovekove ličnosti ne može biti razdvojena od njegove građanske i političke ličnosti), Kopaonička škola ukazuje na celovitost i komplementarnost svih prirodnih prava čoveka okupljenih oko šest stubova jednog mosta koji spaja razdvojene civilizacije; pri tome, pravo na život i pravo na slobodu preduslov su ostvarenja svih drugih prava, ali ne i njihova izdvojenost u smislu jednake pravne zaštite svih prirodnih prava; u tom smislu, Heksagon predstavlja otvoren sistem za sve tačke takve gravitacione moći koje su u stanju da mozaik prava svedu na zajedničke imenitelje u kojima različite discipline nalaze svoje posebnosti, ali i svoje izvorne opštosti,

Ispunjavajući naučni i stručni zahtev Heksagona i sledeći racionalnu koncepciju prirodnog prava i teoriju pravde, Kopaonička škola je za petnaest godina života, izgrađivala svoj naučni stav o brojnim pitanjima univerzalnih i regionalnih vrednosti prava i pravnog poretka: postavila je teoriju triparticije koja se tiče odnosa prirodnog i pozitivnog prava (uzorni, supsidijarni i korektivni odnos), razgraničila je legitimitet prirodnih prava od njegovog legaliteta u postupku ostvarenja, imenovala je determinante kulture prava, utvrdila je stepene demokratije kao uslova za konstituciju pravne države, donela je kriterijume za prepoznavanje zakonskog neprava od nadzakonskog prava, primenila je kategorije komutativne i distributivne pravde

u sadašnjim uslovima, digla je glas protiv svakog nasilja kao opozicije umnosti, formulisala je XII tablica sudijske nezavisnosti, učinila je skicu za teoriju prava na toleranciju kao posebnog subjektivnog prava i kao neophodnog uslova demokratske kulture, postavila teoriju zloupotrebe ljudskih prava, prepoznala je tačke opštosti u dubljoj sferi uzroka nesklada između proklamovanih i neostvarenih prirodnih prava, unela je više jasnoće u aktuelnu terminologiju ljudskih prava odnosno prava čoveka, pokazala je granicu koja razdvaja vladavinu prava od vladavine pravne nesigurnosti,

Potvrđujući ponovo svoju duboku veru u ideju prava koje po-
tiče od pravde i koje služi pravdi erga omnes,

Rešena da istraje u nameri da svojim opusom doprinese većem
stepenu ostvarenja proklamovanih prirodnih prava čoveka,

Pošto je odlučila da svoje petnaestogodišnje poruke uobliči u
jedan opšti akt, Kopaonička škola prirodnog prava na svom redov-
nom plenarnom zasedanju na dan 16. decembra 2002. godine, usva-
ja i proglašava

DEKLARACIJU

KOPAONIČKE ŠKOLE PRIRODNOG PRAVA

Prvi deo

OPŠTE ODREDBE

1. Sila života

- 1.1. »Čovek je rođen slobodan, a svuda je u okovima«.
- 1.2. Prirodno pravo zasnovano na autoritetu razvijenog razuma i zajedničke umnosti, obezbeđuje mu racionalnu slobodu u svim oblicima njegovog socijaliteta.

- 1.3. Okove mu donosi pozitivno pravo i to ono koje je zasnovano na volji, samovolji ili nasilju jednih u odnosu na druge. Okove mu skida ono pravo koje je zasnovano na paradigmi prirodne i socijalne pravde.
- 1.4. Proizilazi: datost pravednog prava ne razdvaja, već spaja. Iako prirodno pravo nije nigde i nikada bilo postavljeno kao celovit sistem koji bi se primenjivao po metodu pozitivnog prava, ipak prirodno pravo svuda i svagda delovalo je i deluje kao neka vrsta supstrata, modela ili uzorka, kao kriterijum za ocenu pozitivnog prava u smislu njegovih dobrih ili manje dobrih ili rđavih rešenja.
- 1.5. Ta stalna terapija svedoči o tome da se pozitivno pravo ponaša kao hronični bolesnik u odnosu na uzorne, opšte i apriorne ustanove prirodnog prava. Postoje, dakle, neka viša načela po kojima se i sami zakoni upravljaju.
- 1.6. Snagom i autoritetom uma, moguća razdvojenost ova dva stabla, ne vodi, ili ne bi trebalo da vodi, u antagonizam, već u kompoziciju transcendentnog i empirijskog svojstva prava u kojoj racionalna i umna priroda gradi evoluciju prava u smislu njegove pravednosti, opštosti i nadnacionalnosti.

2. Kultura prirodnog prava

- 2.1. Prirodno pravo je deo opšte kulture – intelektualne, duhovne i materijalne, nadnacionalne i nadklasne, kulture svakog čoveka i svih ljudi zajedno, bez obzira na sve razlike koje postoje u fizičkim i umnim svojstvima ljudi, njihovim asocijacijama i širim zajednicama, sve do državnih subjektiviteta i njihovih saveza.
- 2.2. Pravo koje je postavljeno zajedničkom voljom ili samovoljom, kao promenljivo, prostorno ograničeno i nesavršeno, a koje nazivamo pozitivnim pravom, dostiže u svojoj izvornosti i izvršnosti, onaj stepen svoje kulture koji je utvrđen i životno potvrđen kulturnim identitetom prirodnog prava.

3. Moć prirodnog prava

- 3.1. Pošto se sva ljudska bića rađaju jednaka u dostojanstvu života, prirodno pravo je univerzalno i sveljudsko. Razlike u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine ili drugih sličnih okolnosti – mogu biti sastavni delovi samo pozitivnog prava, dok je prirodno pravo sazdana na jedinstvu svih ovih razlika.
- 3.2. Prirodno pravo služi pravdi kao moralnoj dispoziciji jednakog postupanja sa jednakim stvarima i nejednakog postupanja sa nejednakim stvarima, srazmerno njihovoj nejednakosti.
- 3.3. Sfera prirodnog prava je sfera slobode, ali one slobode koja je u međuzavisnom odnosu sa slobodom drugih, što znači da je sloboda čoveka ograničena slobodom drugih, ona je stoga samosvesna ili racionalna i pravda se ovde postiže proporcijom sloboda.
- 3.4. Ostvarenje prirodnog prava je izraz demokratske kulture koja pretpostavlja toleranciju kao akt duhovne slobode i kulture razuma.
- 3.5. Nema pravne države bez ustanovljenog i primenjenog prirodnog prava u granicama društvenog razuma.
- 3.6. Prirodno pravo obezbeđuje i razvija ekološku etiku kao neophodnost očuvanja života na našoj planeti.

4. Trajnost prirodnog prava

- 4.1. Starost rodne kuće prirodnog prava utvrđuje se brojem stoleća; najstarija era, njegova je postojbina.
- 4.2. Filozofija prirodnog prava nadživela je sve vekove, da bi nam se danas, kao racionalna koncepcija, predstavila imenom ljudskih prava ili prava čoveka u kodifikovanom mozaiku dokumenata Ujedinjenih nacija i standardima Međunarodne zajednice.

- 4.3. Naći se pod svodom prirodnog prava, znači biti iznad pro-
laznosti pozitivnog prava, njegove voljnosti ili proizvolj-
nosti, u svakom slučaju, iznad oskudice sadašnjosti; i po
tome: pitanje istorijskog kraja prirodnog prava pitanje je
njegovog početka.

5. *Evolucija prirodnog prava*

- 5.1. Antičko shvatanje prirodnog prava koje je poniklo u učenju
grčkih sofista i koje je preraslo u filozofski sistem Platona i
Aristotela i dalje razvijano kroz rimsku Stoičku školu, zasniva-
lo se na tri osnovna stava: zakon kao delo ljudske volje potči-
njen je višim zakonima prirode; suštinsko svojstvo prirodnog
prava jeste pravda kao moralna kategorija koja ujedinjuje ko-
mutativnu i distributivnu pravdu; zakon može biti pravedan ili
nepravedan.
- 5.2. Shvatanje prirodnog prava izraženo u antičkoj grčkoj i rimskoj
filozofiji i etici poslužilo je kao temelj za dalji razvoj prirodnog
prava i to, najpre, u dva pravca: teološka interpretacija, naroči-
to u smislu srednjovekovne sholastike (Toma Akvinski), i in-
terpretacija koja prirodno pravo odvađa od teologije u smislu
laicizacije prirodnog prava i svodi ga na racionalno objašnjenje
(Hugo Grocijus).
- 5.3. U okviru racionalne koncepcije prirodnog prava, javljaju se
opet dva osnovna pravca: jedan, koji prirodno pravo svodi na
biološko-racionalno objašnjenje i drugi, koji prirodno pravo
objašnjava isključivo autoritetom uma, zbog čega se i naziva
racionalno ili umno objašnjenje prirodnog prava.
- 5.4. Biološko-racionalna doktrina počev od XVII veka ispoljila je
stav po kome se prirodno pravo objašnjava povezanošću čo-
vekovog određenog biološkog svojstva sa njegovim umom. Ta
svojstva su ili čovečiji nagon društvenosti (Hugo Grocijus), na-
gon samoodržanja (Tomas Hobs), stanje bespomoćnosti (Sa-
muel Pufendorf) ili jedno imanentno svojstvo čoveka težnja za
životom koje je dirigovano njegovim umom (Christian Tho-

masius) ili čovekovo osećanje pravde (Herbert Spenser) ili najzad koherentna teorija biološko-umnog pravca 19. veka (Henri Ahrens).

- 5.5. Evolucijom biološko-racionalne doktrine, teorija prirodnog prava došla je do čisto racionalne koncepcije po kojoj je razum (ljudski um) izvor ukupnog saznanja, što je proizilazilo iz opšte filozofije racionalizma 17. veka (Rene Dekart).
- 5.6. Racionalna koncepcija dobila je svoju filozofsku sublimaciju u 18. veku u delima Imanuela Kanta, koja je do danas u suštini ostala jedna od glavnih izvora objašnjenja prirodnog prava. Putem teorije saznanja koja se prostire na čulnu oblast (empirijsko saznanje) i nečulnu oblast (transcendentno saznanje) došlo se do sinteze o čistom umu kojim se stiče transcendentno saznanje kao i saznanje iz čulne oblasti. Prema ovoj filozofiji, pomoću čulnosti predmeti nam bivaju dati, a razumom se zamišljaju. Na toj postavci, moralni i zakonski imperativi proizilaze iz uma iz čega sledi zaključak da je ljudski um zakonodavac prirodnog prava, zbog čega se ono, prema ovoj filozofiji, i naziva umnim prirodnim pravom.
- 5.7. Teorijski izgrađena, racionalna koncepcija prirodnog prava, doživela je svoju najširu primenu u drugoj polovini Dvadesetog veka sve do danas, u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija i standardima Međunarodne zajednice, tako da se danas može govoriti, ne samo o renesansi prirodnog prava, već o jednoj, do sada najpotpunijoj kodifikaciji prirodnog prava čoveka koja je učinjena u istoriji pravne i moralne civilizacije.
- 5.8. Brojne deklaracije, povelje, konvencije, završna dokumenta i drugi opšti akti u okviru delatnosti UN kojima je stvoren jedan novi pravnički svet, imaju za svoj zajednički imenitelj kulturu razuma i vrlinu pravde, dva stuba misaonog zdanja racionalne koncepcije prirodnog prava.
- 5.9. Ovako razvijen opus prirodnih prava praćen je danas bogatom književnošću na različitim jezičkim područjima, uglavnom pod naslovom ljudskih prava ili prava čoveka.

6. Prirodno pravo kao genusni pojam

- 6.1. Između izraza »prava čoveka« i izraza »ljudska prava« nema razlike u pojmovnom smislu. Čovek je jedinka koja čini ljudsku skupinu u pretpostavci neke brojnosti. Kao što nema ljudskih prava bez čoveka, tako nema ni prava čoveka bez društvenosti.
- 6.2. Oba pomenuta izraza dolaze iz različitih pravnih i jezičkih područja. Tako, izraz »ljudska prava« je u upotrebi na širokom polju anglo-američkog prava (Human Rights) koji se proširio i na druga područja, posebno evropska, gde se tradicionalno upotrebljava izraz »prava čoveka« (Droits de l'Homme).
- 6.3. Bez obzira na različitost terminologije, filozofija prirodnog prava zajednička je i jednom i drugom izrazu. Nema, dakle, teorije »ljudskih prava« ni teorije »prava čoveka« bez teorije prirodnog prava.
- 6.4. Svaka doktrina i svaka praksa ljudskih prava ili prava čoveka, mora biti utemeljena na riznici prirodnog prava i to onog koji svoj izvor nalazi u ljudskom razumu i autoritetu uma kao sublimiranog prirodnog svojstva čoveka.
- 6.5. Izraz »prirodno pravo« je genusni pojam i iza njega stoji pravna i filozofska civilizacija od Aristotela i pre njega, do Kanta i posle njega, sve do Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i posle nje.
- 6.6. U širokoj javnosti sva tri izraza se danas upotrebljavaju i nema naučnog razloga koji bi ovu trihotomiju trebalo da uskrati.

7. Dva načina ispoljavanja

- 7.1. Ideja prirodnog prava, sa stanovišta načina izražavanja, imala je dva vida svoje opstojnosti: jedan filozofski i drugi pravno normativni izraz koji se u prošlosti očitovao u mno-

gim poveljama i deklaracijama, kao što su Magna carta libertatum (1215), Bil o pravima (1689), Deklaracija o nezavisnosti trinaest američkih država (1776), Povelja o pravima Virdžinije (1776), francuska Deklaracija o pravima čoveka i građanina (1789).

- 7.2. Svi ovi istorijski akti samo su parcijalno regulisali izvesna pitanja u sferi prirodnih prava čoveka; uglavnom to su ona prava koja bi danas nazvali klasičnim političkim i građanskim pravima, dok su ekonomska i socijalna prava na širem planu bila izvan reglisanja pomenutih konvencija i povelja.
- 7.3. Prirodna prava čoveka, za razliku od pomenutih deklaracija i povelja prošlosti, doživela su svoju obuhvatnost i skoro potpunu kodifikaciju u Dokumentima Ujedinjenih nacija i odgovarajućim međunarodnim organizacijama, čija proširenja i proklamacije danas predstavljaju maticu zajedničke savesti, ali izvršenje je praktična ostvarenja ovih prava predstavljaju hroničnu teškoću koju savremeni svet još nije u stanju da otkloni.

8. Zajedničke tačke ljudskosti

- 8.1. Univerzalnost prirodnih prava čoveka proklamovana je, pre svih i iznad svih međunarodnim dokumentima, Opštom deklaracijom o pravima čoveka iz 1948. godine, koja po broju i sadržini prava čoveka predstavlja do sada najveću kodifikaciju prirodnog prava u istoriji pravne kulture. Ona je, pored klasičnih političkih i građanskih prava, obuhvatila još i čitav niz ekonomskih i socijalnih prava čime je zaokružen dignitet čoveka kao društvenog bića.
- 8.2. Deklaracija je u svom poluvekovnom trajanju (i neku godinu više) postala pravi izvor odakle su poleteli rojevi raznih dokumenata, univerzalnih ili regionalnih: međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), američka konvencija o ljudskim pravi-

ma (1969), afrička povelja o pravima čoveka i naroda (1981), povelja osnovnih prava Evropske unije (2000); proces zaštite ljudskih prava na evropskom kontinentu išao je i preko Završnih dokumenata brojnih konvencija o Evropskoj saradnji u materiji ljudskih prava – završni akti iz Helsinkija, Madrida, Beča, Pariza, Moskve.

- 8.3. Opšta deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine, svojom osnovnom i uvodnom odredbom prihvata racionalnu koncepciju prirodnog prava i na njoj gradi zdanje ljudskih prava: »sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima; ona su obdarena razumom i svešću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva; svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti«.
- 8.4. Horizonti Deklaracije, pored ovih osnovnih prirodnih prava čoveka, obuhvataju i druga prava koja se, prema savremenoj terminologiji, nazivaju »političim i građanskim«. To su: pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; pravo na slobodu mirnog zbora i udruživanja; pravo na slobodu kretanja i izbora stanovanja u granicama pojedine države i pravo napuštanja svake zemlje, uključujući i vlastitu i vraćanje u svoju zemlju; pravo azila od proganjanja; pravo na jedno državljanstvo. Deklaracija, zatim, proklamuje još i ova prava: pravo na pravni subjektivitet, pravo na jednakost pred zakonom i na podjednakom zaštitu zakona; pravo na pravično suđenje, pravo na pretpostavku nevinosti dok se ne utvrdi krivica; pravo na legalitet u krivičnom postupku.
- 8.5. Deklaracija predviđa i čitav niz socijalnih prava, kao i onih koja proizilaze iz rada. To su: pravo na socijalno osiguranje; pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja i zadovoljavajuće uslove rada; pravo na jednaku platu za jednaki rad; pravo stupanja u sindikat; pravo na školovanje; pravo na standard koji garantuje zdravlje i blagostanje; pravo učešća u kulturnom životu zajednice; pravo na zaštitu autorskog prava; pravo na sklapanje braka i osnivanje porodice; pravo svakoga da poseduje imovinu.
- 8.6. Sva ova prirodna prava čoveka proklamovana imenovanom Deklaracijom, našla su, na odgovarajući način, mesta u celini Heksagona Kopaoničke škole prirodnog prava, koja u okvi-

ru svojih šest Katedri naučno i stručno proučava, obrazlaže i predlaže rešenja mnogih pitanja, a sve pod okriljem racionalne koncepcije prirodnog prava.

9. Ohrabrenja

- 9.1. Putem implementacije i internacionalizacije prirodnih prava kodifikovanih u pomenutim Dokumentima, autoritet prirodnog prava dobio je u svom legitimitetu i širini toliko mesta da se moglo govoriti o začecima jednog univerzalnog ili svet-skog prava.
- 9.2. Sve je to ulivalo nadu da će naša civilizacija ostvariti takozvani zlatni vek u kome će prirodna prava biti jednom zauvek zaštićena i ostvarena.

10. Vreme nesloge

- 10.1. Ali taj univerzum pravednog prava nije nastupio. Umesto njega, u praktičnom ostvarenju kodifikovanih i implemen-tiranih prirodnih prava, nastupilo je vreme nesloge i nasilja jednih u odnosu na druge, došlo je do ogromne razlike između proklamovanih i neostvarenih prirodnih prava čoveka, što je danas sudbinsko pitanje opstanka pravničke i svake druge civilizacije.
- 10.2. Antinomija je potpuna: kodifikacija prirodnih prava predstavlja veličanstvenu misaonu zgradu savremenog čoveka, ali isto-vremeno i gaženje te i takve zgrade.
- 10.3. Drugim rečima, visok stepen kulture prirodnog prava u izvoru, kodifikaciji, legitimitetu i istovremeno visok stepen nekulture u neostvarenju tih prava. Umesto jednakog postupanja sa jednakim stvarima, nastupilo je vreme nejednakog postupanja sa jednakim stvarima, što je prava suprotnost vrlini pravde kao temelju racionalne koncepcije prirodnog prava.

11. Trilogija neostvarenja

- 11.1. Uzroci ovakvog stanja su i brojni i raznovrsni, zavisno od prostorno-vremenske realnosti, geografskog i ideološkog faktora, religijske i filozofske svesti, ekonomske mogućnosti i ekonomske konstitucije, rečju, od stepena opšte i jurističke kulture.
- 11.2. Ipak, kada je reč o neostvarenju prirodnih prava na najširem planu, unutar i izvan pojedinih familija prava (velikih pravnih sistema), mnoštvo uzroka mogu se svesti na tri osnovna: ekstremno siromaštvo znatnog broja zemalja, postojanje većeg broja antipravnih država, zloupotreba ljudskih prava.
- 11.3. Proklamovana prirodna prava doživljavaju »sudbinu reke pornice« u onom delu sveta koji danas živi u ekstremnom siromaštvu i gde objektivno nije moguće ostvariti mnoga ljudska prava, a posebno ona koja su utvrđena kao ekonomska, socijalna i kulturna ljudska prava. To je pravi atak na elementarno ljudsko dostojanstvo i fizičku egzistenciju gde norme Opšte deklaracije o pravima čoveka ili norme bilo koje druge deklaracije, jednostavno nisu dobile svoj odziv i opravdanje. Ovde, humanitarna katastrofa ozbiljno pretilo katastrofom neostvarenja ljudskih prava.
- 11.4. U značajnom delu sveta koji ne pripada ekstremnom siromaštvu, ljudska prava su uglavnom prihvaćena na papiru putem ratifikacije ili implementacije ovih prava u nacionalna zakonodavstva. Međutim, u ovim državama nedostaje legalitet u ostvarenju ljudskih prava pošto je vladavina prava ovde zamenjena vladavinom samovolje detentora vlasti.
- 11.5. To su one države koje ne mogu poneti epitet pravnih država s obzirom da se načelo legitimiteta i legaliteta prava u tim državama nalazi ispod stepena društvene tolerancije. To je niža kultura prava i ona nije polje na kome ljudska prava doživljavaju uzdizanje.

- 11.6. Uzrok neostvarenja ljudskih prava može se videti i u faktu zloupotrebe ljudskih prava koja se ponekad preduzima čak i od strane pravnih država.
- 11.7. Zloupotreba ljudskih prava postoji u slučaju kada se ona vrše protivno cilju zbog koga su ustanovljena ili priznata. Danas se često preduzimaju mere zaštite ljudskih prava koje u suštini znače ili odmazdu (sistem taliona, ekvivalencija nasilja) ili postizanje određenih političkih, vojnih, nacionalnih ili ekonomskih ciljeva. U svakom slučaju, takvom »zaštitom« čine se nove, često i teže povrede ljudskih prava od onih koja se štite.
- 11.8. Nesrazmernost između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava dovodi do nedozvoljenog stepena pravne nesigurnosti, što može biti znak krize ovog prava.

12. Mogući pravci ostvarenja

- 12.1. Polazeći od uzroka nezadovoljavajućeg ostvarenja proklamovanih ljudskih prava u svetskim okvirima, ovo vitalno pitanje međunarodne zajednice ne može biti rešeno u bliskoj budućnosti; to je društveni proces koji se prostire na neodređeno vreme.
- 12.2. Određene metappravne determinante bitno utiču na ostvarenje legaliteta ljudskih prava, u prvom redu stepen opšte i profesionalne kulture, a zatim, stanje univerzalne svesti i savesti, javno mnjenje, medijska, naučna i stručna opservacija, politička zrelost i prosvেćenost, moralna emancipacija, ekonomska inspiracija i radna etika, socijalni kapital i socijalne kohezije, porodična struktura, ustaljena pravila ponašanja, poverenje u zajedničke norme, tehnička obrazovanost.
- 12.3. Sve ove determinante u jednom organizovanom društvu imaju neki svoj stepen i standard i upravo od visine tog standarda zavisi i visina ostvarenja ljudskih prava. Podizanjem tog standarda na viši stepen ljudskosti, pitanje ostvarenja ljudskih pra-

va ulazi u područje zadovoljavajuće ili podnošljive društvene i pravne tolerancije.

- 12.4. Dužnost je naša i individualna i opšta da učestvujemo u procesu približavanja legitimiteta prema legalitetu ljudskih prava. Ako to ne učinimo, postojeće kodifikacije ljudskih prava ostaće u istoriji zabeležene, ne samo kao iluzije i neostvarene želje, već i kao čin zajedničke odgovornosti onih koji odlaze pred onima koji dolaze.
- 12.5. Na istim društvenim koordinatama u smislu ostvarenja ljudskih prava nalazi se i faktor ustrojstva jednog društva na temeljima demokratske kulture koja podrazumeva i pravo na toleranciju. Zasigurno, to nije ni vulgarna vladavina većine koja može dovesti do tiranije manjine, ni simulovana demokratija čije su demokratske proklamacije samo papirne, već takav tip demokratije u kojoj pored notornih svojstava demokratije, tolerancija predstavlja *conditio sien qua non* ostvarenja prirodnih prava čoveka; ona je tačka visokog razuma i legitimacija pravne države.
- 12.6. Ako je stepen razvoja jednog društva zarobljen dogmom bilo koje vrste (rasa, boja, pol, jezik, veroispovest, političko i drugo mišljenje, nacionalno i društveno poreklo, imovina), onda je to antipod demokratskoj kulturi, bez obzira na zakon većine koji je karakterističan za demokratsko društvo.
- 12.7. Tolerancija i dogmatska netolerancija, dva su saputnika života čoveka kao društvenog bića.
- 12.8. I zato, ako se determinante pravnog poretka jednog društva vode evolucijom ka toleranciji, udaljavajući ga od dogmatske netolerancije, onda je to istovremeno i znak većeg ostvarenja ljudskih prava.
- 12.9. Jedan vid uticaja na ostvarenje legaliteta ljudskih prava jeste i reagovanje i insistiranje opšte javnosti da svi činioци prava, a posebno nezavisno sudstvo, pravedno i efikasno primenjuju norme o ljudskim pravima koje proizilaze iz ratifikovanih kon-

vencija i opšteprihvaćenih međunarodnih standarda prosvjećeni-
nih zajednica.

- 12.10. Pri tome, legalitet u primeni ljudskih prava zahteva dubinu fi-
lozofije komutativne i distributivne pravde koja je još od an-
tičkog vremena preživela sve vekove i koja se i danas javlja kao
temeljna odrednica kulture prava.
- 12.11. Svako drugo pragmatsko i nefilozofsko postupanje u konceptu
ostvarenja ljudskih prava, vodi rezultatu kratkog efekta, kako u
prostoru tako i u vremenu.

13. Ishodišta

- 13.1. Trilogija neostvarenja i mogući pravci ostvarenja prirodnih
prava čoveka, dva su pola naše opstojnosti.
- 13.2. Na mnogim stranama savremenog sveta pravo se vraća svom
primitivnom izvoru – *učini zlo*; neka druga strana sveta noše-
na je nalogom – *ne učini zlo*.
- 13.3. Pravo koje je nadahnuto autoritetom uma prirodnog prava i
koje je danas kodifikovano u međunarodne standarde ljud-
skih prava, čini začetak treće epohe koja naređuje – *učini
dobro*.
- 13.4. Crni oblaci koji su se nadvili nad ostvarenjem proklamova-
nih prirodnih prava čoveka, prete da nam zarobe treću epohu
ove moralne triparticije i vrate nas primitivnom izvoru od-
mazde i personalne egzekucije.
- 13.5. Samo veće dejstvo organizovane umnosti u stanju je da sačuva
i produži život sintagme – *učini dobro*.
- 13.6. Na toj mogućnosti Kopaonička škola gradi svoju trajnu in-
spiraciju. Odlikovana poverenjem naučne i stručne javnosti,
snagom svoje duhovne slobode, Kopaonička škola, na svo zlo
savremenog sveta odgovara lepotom dobrog.

* * *

D r u g i d e o

KATEDRE HEKSAGONA

Prva katedra

PRAVO NA ŽIVOT

14. Život

- 14.1. Život je delo prirode. Prema tom aktu, zakon može imati različit odnos. Oni zakoni koji su prožeti većim stepenom umnosti poštuju ovu činjenicu prirode i istim stepenom pružaju zaštitu titularu prava na život. Naprotiv, oni drugi, kod kojih je čulnost iznad umnosti, zaštićuju titulara prava na život onoliko koliko im dopušta njihova čulnost.
- 14.2. Sva druga pitanja koja su neposredno vezana za ovo osnovno pravo, kao što su pitanja smrtne kazne, prekida života pre rođenja, eutanazija – regulisana su na način koji je u sledstvu pomenutog kriterijuma. Stepem kulture jednog naroda, između ostalog, određuje se i u ovim tačkama.
- 14.3. Pravo na život je zakonsko i nadzakonsko pravo. Ono je uslov postojanja i ostvarenja svih drugih prava čoveka i svih oblika njegove društvenosti.
- 14.4. Pravo na život uživa svestrana dejstva pravnog, moralnog i religioznog poretka svake prosvetlene zajednice.
- 14.5. Niko ne može biti samovlasno lišen života, i niko ne može imati vlast nad životom drugog. Otuda, pravo na život je *ius cogens* nacionalnog i međunarodnog prava.
- 14.6. Među brojnim preprekama, po svom obimu i katastrofalnom ishodu – tri su antagonista prava na život u savremenom svetu: nuklearno hemijsko oružje, genocid i terorizam.

- 14.7 Nuklearna i druga akumulirana energija, mora biti u službi prava na život. Nikada i ni pod kojim uslovima ne smeju biti sredstvo za masovno uništavanje ili ugrožavanje prava na život. Svako ko drukčije čini mora biti pogođen, ne samo sveopštom sankcijom najvećeg zločina, već i istorijskom osudom divljaštva nad civilizacijom prirodnog prava.
- 14.8. Proizvodnja, isprobavanje ili širenje, isto kao i samo posedovanje nuklearnog oružja, jedna je od najvećih potencijalnih opasnosti opstanka prava na život, opasnost sa kojom je suočen današnji uverzum.
- 14.9. Taj fakt stvara klimu podozrivosti među državama koja dovedi do »prava« prvog napada, stvara opštu pravnu, ekonomsku i socijalnu nesigurnost, što je suštinska suprotnost konstituciji i ostvarenju prirodnog prava čoveka.
- 14.10. I po tome: svi oblici upotrebe ili posedovanja u svrhu upotrebe nuklearnog naoružanja predstavljaju zločin protiv čovečnosti, bez obzira da li su u pitanju male ili velike, pravne ili antipravne države.
- 14.11. Genocid izvršen za vreme mira ili rata, najgrublja je negacija prirodnog prava na život. Namerno, potpuno ili delimično, uništenje jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe, predstavlja antiprirodni akt koji je sankcionisan kao zločin po međunarodnom i nacionalnom pravu i koji mora biti sprečavan sredstvima svih društvenih činilaca koji čine sistemsku i socijalno-kulturnu integraciju jednog društva.
- 14.12. Jedan od značajnih udara na pravo života ljudi, danas više praktikovan nego u prošlosti, jeste organizovani terorizam zasnovan na nasilju i uceni kao deliktnom ponašanju. Nasilje i ucena kao atributi terorizma – dve su mračne tačke mržnje ili želje za nezasluženom koristi; te tačke čine pakao ljudske duše. Kada one ovladaju u nekoj skupini, nedržavnoj ili državnoj, onda dolazi do spaljivanja knjiga, a zatim do spaljivanja ljudi.
- 14.13. Terorizam kao zlo savremenog društva, često se vrši u razmerama koje prevazilaze granice jedne države, pa je za njegovo uspešno suzbijanje potrebna međunarodna saradnja odgo-

varajućih činilaca društvene zajednice. Ta saradnja i ukupna borba protiv terorizma ne treba da se svede na vulgarnu odmazdu već na primenu pravno organizovanog instrumentarijuma, jer se bolest uspešnije leči u njenim uzrocima nego u posledicama.

- 14.14. Pravo na život pokreće i pitanje opravdanosti ili ukidanja smrtne kazne. U prošlosti i danas pitanje smrtne kazne posmatrano je sa različitih aspekata – jurističkog, kriminološkog, filozofskog, medicinskog, sociološkog, tako da se tom opusu skoro ništa novo ne može da doda. Stvar je opredeljenja konkretnog zakonodavstva hoće li prihvatiti ili odbiti već izrečenu argumentaciju, a što u značajnoj meri zavisi od metapравниh determinanti i njihovog uticaja na rešenje ovog pitanja.
- 14.15. Dokumenti Ujedinjenih nacija snažno sugerišu ukidanje smrtne kazne jer se smatra da je i to način unapređivanja zaštite prava na život. Ipak, i pored Drugog fakultativnog protokola uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1991) koji predviđa da niko u nadležnosti države ugovornice ovog Protokola ne može biti pogubljen, većina država nije ukinula smrtnu kaznu. Reklo bi se, da je još u prevlasti stanovište da ovo pitanje treba rešavati u okviru nacionalne suverenosti.
- 14.16. Pitanje smrtne kazne predstavlja značajno mesto i sa stanovišta filozofije prirodnog prava i kaznene pravde. Bez obzira na moguće zaključke do kojih se može doći u sledstvu ove filozofije, očigledno je, da je danas ugroženost prava na život putem upotrebe nuklearno-hemijskog naoružanja, genocida i terorizma, enormno veća u odnosu na pitanje opravdanosti ili ukidanja smrtne kazne.
- 14.17. Otuda, jedan univerzalni socijalni kapital sa svojim kulturnim mehanizmom, treba više da bude okupiran pitanjem eliminacije pomenutih uzroka masovnog uništenja života ljudi, nego pitanjem izricanja individualne smrtne presude za teški delikt. To bi, bez sumnje, doprinelo većem unapređenju zaštite prava na život.

- 14.18. Život čoveka uživa pravnu zaštitu od rođenja do smrti, ali ta zaštita obuhvata i prenatalni period života. Začeto još nerođeno dete pravno je zaštićeno od trenutka od koga je fetus sposoban da preživi. Ta zaštita se uglavnom ostvaruje putem propisa kojima se reguliše prekid trudnoće i ona se, komparativno gledano, kreće od liberalizacije sve do zabrane prekida trudnoće.
- 14.19. Pravo na rođenje treba posmatrati u sklopu sa pravom na planiranje porodice. Pri tome, moraju se sagledati medicinski, socijalni, demografski i drugi razlozi kulturne konstitucije određene sredine.
- 14.20. Pravo na život pokreće i pitanje prava na smrt. Dok se samoubistvo u savremenom krivičnom pravu ne smatra krivičnim delom, dotle se na samoubistvo različito gleda sa stanovišta jedne ili druge religije, kao i sa stanovišta određenog moralnog poretka.
- 14.21. Ubistvo iz samilosti u vidu aktivne ili pasivne eutanazije prepušteno je nacionalnim zakonodavstvima uz mere predostrožnosti da se spreče različite zloupotrebe koje se ovde mogu javiti. Ipak, pasivna eutanazija (uzdržavanje od pružanja terapije) u komparativnom pravu, uglavnom se lakše tretira ili se pod određenim uslovima čak i dozvoljava, dok je aktivna eutanazija (preduzimanje činjenja u smislu usmrćenja) zabranjena.
- 14.22. Sa gledišta prava na život, eutanazija ostaje inkriminisani akt sa mogućnošću blažeg kažnjavanja.

15. Zdravlje

- 15.1. Zdravlje je uslov života. Svako ima prirodno pravo na zaštitu zdravlja koja odgovara njegovim zdravstvenim potrebama.
- 15.2. Zdravstvena zaštita podrazumeva, kako preventivnu zaštitu, tako i odgovarajući medicinski tretman.

- 15.3. Zdravstvena zaštita se uređuje nacionalnim zakonima i medicinskom praksom saglasno profesionalnim i naučnim standardima u oblasti medicine i drugih komplementarnih i srodnih naučnih disciplina.
- 15.4. Neophodna je potreba za međunarodnom saradnjom u oblasti zdravstva kako bi čitavo čovečanstvo moglo da koristi blagodeti zdravstvene zaštite i ubrzanog razvoja nauke u ovoj oblasti.
- 15.5. Sve mere zdravstvene zaštite moraju uvek biti zasnovane na načelu očuvanja ljudskog digniteta i osnovnih prava i sloboda sa aspekta primenjenih rezultata odgovarajuće nauke, posebno biologije i medicine.
- 15.6. U tom smislu, nije dozvoljena praksa koja je u suprotnosti sa ljudskim dostojanstvom, kao što je reproduktivno kloniranje ljudskih bića. U stvari, i pored žive diskusije, većina smatra da je zabranjena svaka intervencija pomoću koje se nastoji stvoriti ljudsko biće koje je genetski identično, bilo živo ili mrtvo, naročito putem cepanja embriona i transfera nukleusa.
- 15.7. Prema odredbama Opšte deklaracije o ljudskom genumu i ljudskim pravima (1997), nikakvo istraživanje niti primena u vezi sa ljudskim genumom, naročito u domenima biologije, genetike i medicine, ne sme odneti prevagu nad poštovanjem ljudskih prava, osnovnih sloboda i ljudskog dostojanstva pojedinaca odnosno grupa ljudi.
- 15.8. Pogodnosti od napretka u biologiji, genetici i medicini, što se tiče ljudskog genuma, stavljaju se na raspolaganje svima, pri čemu se dužna pažnja poklanja ljudskim pravima svakog pojedinca.
- 15.9. Sloboda istraživanja, koja je neophodna za progres znanja, deo je slobode mišljenja. Primene rezultata istraživanja, uključujući primenjenu biologiju, genetiku i medicinu, što se tiče ljudskog genuma, ima za cilj da ublaži patnju i poboljša zdravlje pojedinaca i ljudskog roda u celini.
- 15.10. Svaki režim zdravstvene zaštite treba da omogući ravnopravan pristup zdravstvenoj zaštiti odgovarajućeg kvaliteta uzimajući u obzir zdravstvene potrebe i raspoložive resurse.

- 15.11. Potrebno je razvijati medicinsko pravo kao multidisciplinarnu naučnu, stručnu i edukativnu disciplinu, kako bi se i na taj način širio dignitet i identitet ljudi u ovoj vitalnoj oblasti zajedničkog života.

16. Ekologija

- 16.1. Svaki čovek ima pravo na zdrav i produktivan život u skladu sa prirodom. Zdrava životna sredina preduslov je ovog prava. Otuda, svako ima dužnost, a posebno država, da preduzima odgovarajuće akte u cilju očuvanja, zaštite i obnavljanja životne sredine i jedinstva ekosistema Zemlje.
- 16.2. Ekološki i ekonomski ciljevi moraju biti povezani »socijalnim kapitalom«, pravnim i moralnim poretkom i odlučnošću ljudi da zajedničkim radom podižu opšti razvoj svoje sredine, ali i da istovremeno zadovolje potrebe zdrave životne sredine sadašnjih i budućih generacija. Drugim rečima, zaštita životne sredine predstavlja integralni deo razvojnog procesa.
- 16.3. Oružani sukobi, razne vrste organizovanog nasilja nad ljudima i prirodom, zloupotreba različitih vrsta akumulirane energije posebno hemijske energije, i uopšte svako antiumno ponašanje koje dovodi ili preti da dovede do masovnog uništenja ljudi – nije ambijent u kome razvoj i životna sredina nalaze svoj dom. Takvo vreme, po prirodi stvari, destruktivno deluje na simbiozu razvoja i životne sredine.
- 16.4. I po tome: mir zasnovan na intelektualnoj i moralnoj solidarnosti čovečanstva, razvoj utemeljen na legitimitetu ekonomske i pravne konstitucije, zaštita životne sredine ispunjena supstratom prirodnog prava – tri su međuzavisne i nedeljive pojave.
- 16.5. Kumulativnost i celina ovih pojava dostiže visok stepen ekološke etike koja je jedino u stanju da sačuva prirodu sa svim

njenim tajnama, prirodu kojoj pripadamo i koja nam je izvor života.

- 16.6. Ili, po rečima Getea, prirodom smo okruženi i obgrljeni, bez moći da iz nje iziđemo, i bez moći da u nju dublje uđemo; nezamoljena i neupozorena, ona nas uzima u kružni tok svoga plesa i bavi se nama sve dok se ne zamorimo i ispadnemo iz njenog naručja; ona večno stvara nove oblike; što postoji još nikada nije bilo, a što je bilo, ponovo neće doći; sve je novo, a ipak, uvek staro; živimo usred nje, a tuđi smo joj; ona neprekidno govori sa nama, a ne odaje nam svoju tajnu; neprestano delujemo na nju, a ipak nemamo moći nad njom.
- 16.7. Savremeni svet i njegova tehnička civilizacija na početku tzv. planetarne ere, stravičnom progresijom umnožava štetne događaje koji često po svom obimu prevazilaze državne i prirodne granice i prete ekološkom katastrofom, npr. štete koje potiču od nuklearne energije. Naše vreme je vreme ostvarenja neslućenog tehničkog progressa, ali progressa kome stalno podnosimo nove žrtve, kako u brojnom stanju ljudi, tako i u poremećenoj ravnoteži prirodnih dobara.
- 16.8. Naučno nekontrolisano korišćenje i prekomerna eksploatacija prirodnih resursa, masovna upotreba pogona pomoću različitih vrsta energija, nekontrolisana upotreba različitih tehnologija, kao opšta automatizacija života savremenog čoveka, čak i u uslovima mira i relativno stabilnih društvenih institucija, dovode do ozbiljnih rizika po životnu sredinu i ugroženosti biosfere, gde je čovek prva žrtva. Taj Gordijev čvor napretka i opasnosti, korisnosti i štete (često nenadoknadive), progressa i žrtve, predstavlja veliku epidemiju od koje je svet nesposoban da se izleči.
- 16.9. Antropogena delatnost ostavlja za sobom brojne i teške posledice: pijaća voda sve više postaje deficitarna, a druge vode – podzemne i površinske, uključujući vode jezera, reka, okeana i mora, dostižu zabrinjavajući stepen zagađenosti; enormno smanjenje obradivog zemljišta što dovodi u opasnost ne-

ophodnu potrebu ishrane milijarde ljudi; narušenost celine ozonskog omotača; uništavanje šuma i prašuma što dovodi do klimatskih poremećaja; ugroženost flore i faune i prekomerni nestanak određenih biljnih i životinjskih vrsta; ispuštanje, emitovanje ili unošenje u vazduh, zemljište ili vodu neke količine supstanci jonizujućeg zračenja koja izaziva smrt ili teške povrede bilo kog lica; protivzakonito stvaranje buke; deponije otpada, posebno nuklearnog, kojima se ugrožava prirodna sredina preko mere društvene i pravne tolerancije.

- 16.10. Sve su to elementi jedne zabrinjavajuće slike postojećeg stanja naše biosfere. Umesto globalne zdrave životne sredine dobili smo globalno zagađenje i globalnu degradaciju životne sredine.
- 16.11. Mogući izlazak iz postojećeg stanja može se, pre svega, videti u energičnijoj ulozi svih društvenih činilaca (od pojedinca i različitih asocijacija, sve do države i međunarodne saradnje) u pravcu oslobođenja čovečanstva od preteće ekološke katastrofe, i to preduzimanjem svih mera u cilju očuvanja i zaštite prirodnih dobara i ugrožene životne sredine.
- 16.12. U kontekstu tih mera, krivičnopravna i administrativna zaštita zauzima značajno mesto. U tom smislu, potrebno je sprovoditi odredbe međunarodnih konvencija o zaštiti životne sredine na nacionalnom i međunarodnom nivou. Važno mesto zauzima i široka mogućnost primene preventivnih mera u cilju opšte zaštite životne sredine.
- 16.13. Opštom svešću o ugroženosti životne sredine, treba razvijati ekološku etiku koju je pozitivno pravo (i pored svih preventivnih, kaznenih i reparacionih mera) nemoćno da ostvari.
- 16.14. Samo visok stepen razuma kao atribut racionalne koncepcije prirodnog prava, može ulivati nadu za ekološku etiku budućnosti koja će biti u stanju da sačuva vrednosti prirode i preda ih generacijama koje dolaze.

PRAVO NA SLOBODU

17. Racionalna sloboda

- 17.1. U smislu racionalne koncepcije prirodnog prava, sloboda se shvata kao samosveno ograničena, jer polje slobode jednog titulara granica je jednake slobode drugog titulara.
- 17.2. Sfera samosvesne slobode, organizovana sistemom normi pozitivnog prava koji je sačinjen po uzoru prirodnog prava, pretpostavlja da se život čovekov odvija u zajednici i da svaki čovek, po prirodnom zakonu, ima pravo da živi u zajednici. To je posledica njegovog socijalnog nagona koji proizilazi iz njegovog biološkog svojstva.
- 17.3. Samim tim što živi u zajednici, čovekova sloboda je ograničena slobodom drugih, što znači da je ograničena koegzistencijom sloboda. Ona je mogućnost da se čini sve ono što ne škodi drugome, a to znači da su granice vršenja prirodnih prava određene granicama tih istih prava koja poseduju drugi ljudi.
- 17.4. Ako zakon postavi te granice na rečeni način, onda on predstavlja opstanak racionalne slobode kao prirodnog svojstva svakog čoveka. U suprotnom, zakon bi bio izraz nasilničke vlasti, motivisan nekim nelegitimnim interesom (razne vrste diskriminacija), što je suprotno ideji i filozofiji prirodnog prava.
- 17.5. Proizilazi: sfera prava jeste sfera slobode, ali one slobode koja je u međuzavisnom odnosu sa slobodom drugih, čime se postiže proporcija sloboda. Upravo takva sloboda treba da bude cilj svakog pravnog ustrojstva.
- 17.6. Polazeći od ovako definisane slobode kao večne ljudske težnje, polazeći, dakle, od samosvesne slobode kao racionalne sime-

trije sloboda, utvrđuju se dva aksiomska pravila: nema slobode pod nasiljem i nema slobode bez odgovornosti.

- 17.7. To su dve stožerne tačke koje određuju polje slobode u njegovom racionalnom značenju. Nasilje, kao tuđa prinudna samovolja antipod je slobodi, isto kao što je i bezgranična sloboda antipod društvenoj grupi. Nasilje, kao način ophođenja ili kao sistem vladavine, pretvara slobodu drugog u ropsku poslušnost; apsolutna sloboda pretvara ga u robinzona. Između nasilja i indeterminizma, slobodu treba videti kao potpunu egzaltaciju ličnosti, ali koja sobom nosi i odgovornost prema drugim titularima slobode. Shvaćena u racionalnom smislu, sloboda je nerazdvojna od odgovornosti.
- 17.8. Centralni opseg sloboda regulisan je međunarodnim konvencijama i drugim opštim aktima, kao i nacionalnim zakonodavstvom, što sve čini sveobuhvatni traktat sloboda savremenog čoveka. Polazeći od racionalne koncepcije prirodnog prava kao temelja univerzalnih i regionalnih deklaracija o slobodi, sloboda se proklamuje za sva lica bez ikakve razlike u pogledu njihovih različitih svojstava po rođenju, nacionalnom poreklu ili bilo kom opredeljenju i ubeđenju.
- 17.9. Različiti vidovi proklamovanih sloboda danas čine čitav pravnički svet kojim se iskazuje duboka vera u one osnovne slobode koje bi trebalo da budu temelj pravde i mira u svetu i koje se najbolje ostvaruju demokratskom kulturom i zajedničkim poštovanjem prirodnih prava čoveka.

18. Krivično-pravna i procesna zaštita slobode ličnosti

- 18.1. Pravo na slobodu ličnosti energično je zaštićeno normama krivičnog materijalnog i krivičnog procesnog prava, ali tako da se uvek sačuva dostojanstvo učinioca ili osumnjičenog, posebno u njegovoj zaštiti od mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. Tako, nedozvoljen je i kažnjiv je svaki akt službenog lica kojim se učiniocu

ili osumnjičenom ili trećem licu nanosi bol ili teška fizička ili mentalna patnja ili vrši zastrašivanje, a sve u cilju dobijanja odgovarajućih obaveštenja ili priznanja.

- 18.2. Pošto svaki čovek ima pravo na slobodu i na bezbednost svoje ličnosti, niko ne može biti proizvoljno uhapšen ili pritvoren i niko ne može biti lišen slobode osim iz zakonom propisanih razloga i shodno postupku koji je zakonom predviđen.
- 18.3. Svakom licu koje je lišeno slobode ili protiv koga se vodi krivični postupak, garantuju se sva procesna i materijalna prava predviđena ratifikovanim međunarodnim konvencijama i odgovarajućim odredbama nacionalnog zakonodavstva, a naročito: pravo na pravično i javno suđenje u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona.
- 18.4. Pretpostavka nevinosti, prema kojoj, svako ko je optužen za krivično delo smatraće se nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona, predstavlja tekovinu pravne civilizacije i jedno od osnovnih sloboda i sredstava odbrane u krivičnom postupku. Iako u zakonu konstituisana, pretpostavka nevinosti se u masovnim medijima često krši, ili usled neznanja prava što nije izvinjavajuća okolnost, ili usled zlonamernog postizanja određenog cilja, u oba slučaja sa nedozvoljenim i kažnjivim efektom.
- 18.5. Priznanje okrivljenog u krivičnom postupku, i pored različitih rešenja u komparativnom pravu, ne bi trebalo da bude jedini činjenični osnov za presuđenje, jer se priznanje okrivljenog može nalaziti u sticaju takvih okolnosti koje moraju biti rasvetljene da bi se došlo do zakonite i pravične odluke.
- 18.6. Kaznu zatvora, kao drastično ograničenje slobode kretanja i drugih sloboda, ne treba shvatiti kao idealni, a još manje kao nezamenljivi oblik krivičnog kažnjavanja. Zavisno od stepena inkriminacije i svrhe kažnjavanja, moguće su, u odnosu na zatvorsku kaznu, različite alternativne sankcije, kao što su: rad u korist zajednice, zaštitni nadzor, elektron-

sko nadgledanje lica u kućnom zatvoru, širi domašaj uslovne i novčane kazne. U tom spektru nalaze se i mere krivične prevencije za delikte u oblasti bezbednosti javnog saobraćaja, gde preventivne mere mogu postići zadovoljavajuće efekte upravo sa stanovišta društvene opasnosti dela i svrhe kažnjavanja.

- 18.7. Režim zatvorskog izdržavanja kazne, iako je prepusten nacionalnom zakonodavstvu, mora biti u skladu sa opštim standardima međunarodne zajednice proklamovanim odgovarajućim konvencijama, a prema kojima, niko ne sme biti podvrgnut mučenju ili nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. U tom smislu, potrebno je posebnu pažnju posvetiti analizi psihičkih poremećaja u zatvorskim uslovima, jer cilj kažnjavanja nije i ne može biti u stvaranju psihopatskih i nesocijalnih ljudi.
- 18.8. Poseban režim krivičnih sankcija odnosi se na maloletnike koji mora biti tako koncipiran da izrazi samostalnost i socijalno psihološku funkciju kažnjavanja. Primena vaspitnih mera ili režim maloletničkog izdvajanja iz određene sredine, treba da bude tako postavljen da pronalazi načine suzbijanja daljeg deliktne ponašanja, ali istovremeno, i pre svega, da mlade ljude osposobi i vrati u normalne životne tokove sredine kojoj pripadaju.
- 18.9. Narkomanija, kao patološka pojava koja sve više pogađa mladi svet, predstavlja opšti problem koji se ne može rešavati samo krivičnim zakonodavstvom. Ipak, rešenja ovog zakonodavstva, naročito u domenu neovlašćene proizvodnje i trgovine narkoticima, mogu pomoći da se, bar u izvesnoj meri, stane na put ovoj socijalnoj patologiji, koja mora biti lečena, prevashodno vanpravnim sredstvima i uticajima različitih socijalnih faktora.
- 18.10. Pravni sistem rehabilitacije lica koja su izdržala odgovarajuću kaznenu sankciju, treba postaviti tako, da pod određenim zakonom predviđenim uslovima, ta lica u punom smislu reči dožive povraćaj u ranije stanje i da budu punopravni nosioci svih i onih prirodnih prava koja su im bila ograničena za vreme izdržavanja krivične sankcije.

19. Porodična sloboda ličnosti

- 19.1. S obzirom da je porodica prirodna i osnovna ćelija društva koja uživa zaštitu društva i države, svako ima pravo na porodicu i zdrav porodični život.
- 19.2. Shodno različitim kulturama, uvažavaju se i različita shvatanja o porodičnom životu i vrstama porodice u smislu očuvanja i razvoja dostojanstva koje je neodvojivo od čovekove ličnosti.
- 19.3. Pravo na sklapanje braka i osnivanje porodice pripada licima pod uslovima i na način koji su predviđeni njihovim nacionalnim zakonodavstvima za koja se pretpostavlja da slede univerzalne i regionalne opšte akte međunarodne zajednice, a naročito Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka (1948), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Konvenciju o pravu deteta (1989), evropsku Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950).
- 19.4. Sva deca imaju ista prava i dužnosti bez obzira na bračne statuse njihovih roditelja. Suprotno shvatanje primitivne svesti, ne samo da je protivno prirodnom pravu, nego i svim pomenutim opštim aktima međunarodne zajednice.
- 19.5. U cilju potpunog i skladnog razvoja ličnosti, deca treba da rastu u porodičnoj sredini, u atmosferi sreće, ljubavi i razumevanja, kako bi u potpunosti bili pripremljeni da žive samostalno u društvu i bili nosioci mira, dostojanstva, tolerancije, slobode, ravnopravnosti i solidarnosti. Zbog toga, detinjstvu pripada posebna briga i pomoć u različitim vidovima materijalne i moralne egzistencije, a takođe, i obezbeđenju zaštite deteta od svih oblika diskriminacije ili kazne zasnovane na statusu, aktivnostima, izraženom mišljenju ili ubeđenju roditelja, zakonskih staratelja ili članova porodice deteta.
- 19.6. Interesi deteta su uvek od primarnog značaja, bez obzira da li određene aktivnosti u vezi sa životom, odgojem i vaspitanjem deteta, sprovode javne ili privatne institucije za socijalnu zaštitu, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tela.

- 19.7. Pravnim i socijalnim merama nastoji se da nijedno dete ne bude odvojeno od svojih roditelja koji su zajednički odgovorni u podizanju i razvoju deteta, osim kada nadležni sudski organ, u skladu sa odgovarajućim zakonom i procedurama, odluči da je takvo razdvajanje neophodno u cilju zaštite interesa deteta (npr. roditelji grubo zlostavljaju ili zanemaruju dete, u slučaju razvoda braka ili ako žive odvojeno pa se mora doneti odluka o mestu stanovanja deteta). Dete koje je odvojeno od jednog ili oba roditelja ima pravo da održava lične odnose i neposredne kontakte sa oba roditelja, osim ako je to u suprotnosti sa interesima deteta.
- 19.8. Bez obzira da li živi sa roditeljima, nijedno dete ne sme biti izloženo samovoljnom ili nezakonitom mešanju u njegov privatni i porodični život, dom ili ličnu prepisku, kao ni nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled.

20. Upravno-pravna zaštita slobode

- 20.1. Pravo na slobodu uživa zaštitu i u sektoru javne uprave čija zakonita delatnost predstavlja jedan od stubova vladavine prava i socijalne pravde.
- 20.2. Javna uprava koja se prostire na administrativni delokrug javne vlasti mora biti organizovana kao sistem efikasne, odgovorne i visoko profesionalne službe zasnovane na savremenom konceptu uprave koja je u funkciji ostvarivanja i zaštite prava i sloboda građana, ali istovremeno i u funkciji zaštite javnih interesa.
- 20.3. Da bi ostvarivala pomenute funkcije, javna uprava mora biti postavljena na načelima demokratske kulture sa ugrađenim mehanizmom pravne kontrole. Ona mora biti oslobođena okova birokratije, korupcije i političko-stranačke dogmatike.
- 20.4. Takva delatnost javne uprave zahteva i organizovano obučavanje kadrova u državnoj upravi, lokalnoj samoupravi i javnom sektoru putem različitih stepena obrazovanja i inovaci-

je već stečenih znanja. Obrazovanjem posebnog Instituta za javnu upravu koji bi se, pored stručnog i naučnog proučavanja, bavio i saradnjom sa odgovarajućim međunarodnim institucijama, izradom etičkog kodeksa javne uprave, kao i razvojem informacionog sistema – doprinelo bi razvoju javne uprave kao atributa pravne države.

- 20.5. Uvođenjem u pravni sistem institucije ombudsmana, koji je nezavisan od uprave vlasti, postiže se veći stepen zaštite sloboda i prava građana, što već efikasno funkcioniše u velikom broju država.
- 20.6. Zakonodavstvo u oblasti javne uprave mora obuhvatiti zakonske norme kojima se energično sprečava korupcija u svim vidovima, predviđaju uslovi odgovornosti nosilaca javnih funkcija, posebno ministarska odgovornost i uopšte sprečavaju konflikti javnog i privatnog interesa.
- 20.7. U cilju primene savremenih elektronskih standarda u procesu ostvarivanja i zaštite prava i sloboda građana i njihovih asocijacija, važno mesto zauzima i specijalizovani javni jedinstveni informacioni centar koji deluje na principim tzv. elektronske vlade (E-govenment).
- 20.8. U uslovima procesa privatizacije i tržišne ekonomije, javna uprava, sa stanovišta svoje kompetencije, mora biti prilagođena tokovima tog razvoja, a to znači bez samovlasne kontrole i represije, što je karakteristično za administrativnu, a ne i tržišnu privredu.
- 20.9. Moderna javna uprava, pored rečenog, karakteriše se i sve većim prenošenjem određenih prava na organe lokalne samouprave koji su bliži konkretnim odnosima čime se u većoj meri ostvaruje princip legaliteta u postupku primene prava.
- 20.10. Legitimitet propisa kojima se uređuju pitanja izbornog sistema na svim nivoima, zahteva i odgovarajuću spremnost i odgovornost nadležnih organa u pogledu poštovanja izborne procedure. Pošto je volja naroda temelj državne vlasti, ta volja treba da se izražava na povremenim i slobodnim izborima koji se sprovode opštim i jednakim pravom glasa, tajnim

glasanjem ili odgovarajućim postupkom kojim se obezbeđuje sloboda glasanja.

- 20.11. Radi svestranije upravno-pravne zaštite sloboda i prava građana, preporučuje se uvođenje specijalizovanih upravnih sudova, koji bi, na temeljima opštih pravila sudske procedure, rešavali upravne sporove između građana i javne vlasti, ali sa mnogim specifičnostima koji opravdavaju samostalnu organizaciju ove vrste sudstva.

Treća katedra

PRAVO NA IMOVINU

21. Svojina

- 21.1. Svako ima pravo da poseduje imovinu, sam ili u zajednici sa drugima, i niko ne sme biti samovoljno lišen svoje imovine. Titular imovinskog prava ima pravo na neometano uživanje svoje imovine i u tome može biti ograničen u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava.
- 21.2. Svojina kao apsolutno pravo držanja, korišćenja i raspolaganja, daje svom titularu najšira ovlašćenja u uslovima društvenosti i uzajamnog priznavanja. Niko ne može biti lišen prava svojine, osim ako to očigledno zahteva zakonito utvrđena javna potreba, i pod uslovom pravičnog i prethodnog obeštećenja.
- 21.3. Svojinska sloboda, kao deo opšte slobode, deli sudbinu te slobode, u tom smislu što je i svojinska sloboda ograničena svojinskom slobodom drugih, bez obzira na različitost statusa svojinskih titulara.
- 21.4. Da bi čovek opstao i ispunio svoje pravo na život i slobodu, on ima pravo da svojom fizičkom i umnom snagom stvara uslove za život. To znači da on ima prirodno pravo da se koristi pred-

metima i plodovima prirode i da svojim radom stiče predmete kao materijalne delove prirode.

- 21.5. Organizovana koegzistencija slobode ljudi u vidu državne tvorevine, to pravo mu potvrđuje u smislu svojine kao kategorije pozitivnog prava. Svojinska sloboda, se, dakle, štiti normama pozitivnog prava, jer se ona javlja samo u uslovima socijabiliteta i uvek znači uzajamno priznavanje izraženo pravnim normama.
- 21.6. Otuda i zato, svojinske razlike i na njima zasnovane društvene razlike, mogu biti održavane samo na zajedničkoj koristi, a ne na štetu i diskriminaciju drugog. Sve što je izvan ove odredbe, čini da svojinska sloboda nije više u okvirima racionalne koncepcije prirodnog prava.
- 21.7. Razume se, postavlja se pitanje gde su granice svojinske slobode odnosno neslobode ili gde su granice svojinske pravde i svojinske nepravde. I dalje: koliki je stepen i područje društvene tolerancije u svojinskim razlikama i da li svojinska sloboda može ići preko onoga što je titular te slobode stvorio svojim radom ili svojinu treba shvatiti kao zapovest da svakome treba dati ono što mu pripada (*suum quique tribuere*).
- 21.8. Svojina koja je veća ili manja od kruga sopstvene delatnosti, motiv je evolucionističke i revolucionarne raspodele ili preraspodele društvenog i individualnog blaga. Da li je, dakle, samo sopstveni rad legitiman osnov svojinskog odnosa ili to može biti i rad drugog u kontekstu različitih statusa subjekata svojinskog odnosa.
- 21.9. Svi odgovori mogu se svesti na dva osnovna: kolektivistička, državno-svojinska norma ili konkurencija sposobnosti u uslovima tržišne privrede. Idealnu pravdu tu nije moguće postići zbog prirode čoveka kao nesavršenog bića i nesavršenosti organizovane zajednice kojoj pripada. To potvrđuje istorija svojinskog pitanja.
- 21.10. Ali, ako se ne može postići idealna pravda moguće je ostvariti područje individualne i društvene tolerancije u primeni svojinske pravde odnosno nepravde.

- 21.11. U tom pogledu državno-svojinska ideološka dogma, koja državi kao titularu daje i javno-pravna i politička ovlašćenja, dakle, pravni i izvanpravni imperijum, nije iskazala istorijsko opravdanje i ona danas u svetu ustupa mesto konkurenciji sposobnosti u uslovima tržišne privrede za koju se vezuje verovanje da ona vodi u ekonomsku i političku demokratiju koja je svojstvena pravnoj državi.
- 21.12. Stoga, potrebno je naročito podvući razliku između državne svojine u smislu javno-pravnog i političkog imperijuma (feudalna, državno-socijalistička svojina) i državne svojine kao dominijuma, kada se država kao i svaki drugi subjekt potčinjava zakonima tržišta sa svim uspesima i rizicima.
- 21.13. To je svojinska pozicija koja skoro da nema veza sa onom drugom (državnim imperijumom), gde se svojina javlja samo kao sekundarna pojava, a primarna je politička vlast u svim sferama života.
- 21.14. Kada se, dakle, ima u vidu svojina u uslovima tržišne privrede, postavlja se bitno pitanje: gde su granice te slobode i koliki je stepen tolerancije u svojinskim razlikama.
- 21.15. Kada u jednom pravnom sistemu u kome ima više čulnosti nego umnosti, svojinska sloboda naraste preko granica društvene tolerancije što je egzaktno pitanje, i time ugrozi slobodu drugih i učini nesnošljive svojinske i društvene razlike, tada i u tom stepenu svojina više nije prirodno pravo, već je plod nepravедnog i nelegitimnog prava. Postavlja se tada ključno pitanje: revolucija ili evolucija.
- 21.16. Polazeći od racionalne koncepcije prirodnog prava, svako nasilje (revolucija), ovde je, po prirodi same koncepcije, apsolutno isključeno. Nasilje i revolucija je izraz čulnosti, a prirodno pravo je izraz umnosti. Nepravедno pravo koje može dovesti i do značajnog društvenog konflikta, ne popravlja se nasiljem, već većim stepenom umnosti i evolutivnim merama (npr. ekonomskom i poreskom politikom) u kontekstu opšteg kulturnog razvoja.
- 21.17. U tom smislu, svojina jeste zajemčeno pravo, ali iz svojine proističu i obaveze i njena upotreba ne sme biti na štetu celine. Sa-

držina, obim i ograničenja svojine određuju se zakonom kao izrazom racionalne snage zajedničke volje.

- 21.18. S obzirom na postojanje različitih svojinskih sistema u savremenom svetu, pa i onih koji zadržavaju svojinu u smislu državnog imperijuma, očigledni su procesi transformisanja takve svojine u smislu napuštanja državno-svojinske dogme.
- 21.19. Održavanje takvog tipa svojine koji državi dalje imperijum političke i svake druge vlasti, suprotno je univerzalnom konceptu ljudskih prava koji ima svoju duboku podlogu u filozofiji pravde prirodno pravnog učenja. Otuda, zadržavanje, makar i jedne tačke državno-svojinskog mozaika političkog i javno-pravnog imperijuma, znači i zadržavanje vremena, produžene docnje u odnosu na međunarodne standarde ljudskih prava u ovom domenu.
- 21.20. Transformisani sistem svojinske slobode u smislu pomenutog standarda međunarodne zajednice, omogućava pod jednakim uslovima svim subjektima prava (pojedincima, njihovim asocijacijama, državi), dostupnost svojinskom statusu u uslovima legitimno organizovane i legalno sprovedene konkurencije sposobnosti tržišne privrede.
- 21.21. Sticanje i razmena materijalnih i intelektualnih dobara na tako organizovanom tržištu, uz već pomenutu pažnju pravičnog i sigurnog zakonodavstva (poreska politika i sl.) ukazuje na veću mogućnost ostvarenja komutativne i distributivne pravde kao neophodnog svojstva racionalne koncepcije prirodnog prava.
- 21.22. U takvim uslovima, država kao ravnopravni i ničim privilegovani tržišni subjekt, može biti, kao i drugi učesnici, akter prisvajanja plodova svojine, ali i stalni nosilac rizika, ukoliko ne posluje kao *bonus pater familias*. Iskustvo je upravo pokazalo, da u takvim uslovima država nastoji da se oslobodi balasta neposrednog učesnika tržišne utakmice, pa raznim načinima prenosi svojinu na druge, što se danas u svetu naziva procesom transformacije državne svojine. Ali, ova svojinska transformacija suštinski se bitno razlikuje od one transfor-

macije gde se državno-svojinski i politički imperijum pretvara u svojinu tržišnog tipa.

- 21.23. Proces konkurencije sposobnosti u uslovima tržišne privrede mora pratiti odgovarajuće zakonodavstvo. Zakonski akti ovde moraju biti inspirisani distributivnom i komutativnom pravdom, a ne nekim trenutnim interesom političkog, nacionalnog, verskog, rasnog ili klasnog porekla. Kao takvi, oni moraju pratiti svačiju svojinsku slobodu bez obzira na različitost statusa svojinskih titulara (individualitet ili kolektivitet), kako uživanje ove slobode ne bi ugrozilo slobodu drugih preko granica individualne i društvene tolerancije.

22. Denacionalizacija i privatizacija

- 22.1. Kolektivistički tip svojine koji je u zemljama socijalizma nastajao putem prinudnog prelaska privatne u državnu svojinu (nacionalizacija), nije iskazao svoju ekonomsku opravdanost. U većini tih zemalja danas je u toku proces denacionalizacije kojom se nacionalizovana imovina vraća ranijim vlasnicima putem naturalne restitucije ili novčanog obeštećenja. Taj proces odgovara načelima socijalne pravde.
- 22.2. Privatna svojina sa naglašenom socijalnom funkcijom u uslovima tržišne privrede, predstavlja danas za ogroman broj zemalja model kome treba težiti.
- 22.3. Sa gledišta racionalne koncepcije prirodnog prava, proces privatizacije mora biti zasnovan na legitimitetu jednakog postupanja sa jednakim stvarima i biti vođen koegzistencijom ravnopravnih pristupa svojinskom statusu sa svim pravima i obavezama koje proizilaze iz privatne svojine.
- 22.4. Tako organizovana, privatna svojina podstiče preduzetništvo kao prirodno pravo čoveka i njegovih privrednih asocijacija da svojom legalnom aktivnošću stvara materijalna i intelektualna dobra u cilju akumulacije i korišćenja stečene imovine, ali svojina istovremeno obavezuje činom svog socijalibiliteta i to u ra-

zličitim vidovima njenog prostiranja, čime se ostvaruje njena socijalna funkcija.

- 22.5. Preduzetništvo kao motiv pojedinca i društvene potrebe kao neophodna simetrija tom motivu – dva su pola oko koga treba da se kreće proces privatizacije. Ishodište tog procesa ne sme dovesti do društvenog konflikta kao posledice narušene ravnoteže i enormnih svojinskih i društvenih razlika. Isto tako, taj proces ne sme dovesti do letargije jednakosti koja eliminiše motiv preduzetništva, već do takvog ambijenta u kome će se legitimne i legalne svojinske i na njima zasnovane društvene razlike kretati u granicama individualne i društvene tolerancije.
- 22.6. Svojinska sloboda se odnosi na sve stvari kao materijalne delove prirode, nepokretne, pokretne, i bestelesne u smislu intelektualne tvorevine. Ipak, svojinska sloboda na nepokretnim stvarima karakteriše se brojnim specifičnostima kao što su: način sticanja, upis u javne registre, režim gradskog građevinskog zemljišta, element inostranosti, postupak izvršenja, i sl. Upravo zbog tih specifičnosti, svojinska sloboda na nepokretnim stvarima uglavnom se reguliše odredbama nacionalnog prava.

23. Porezi i poreska politika

- 23.1. Poreskom politikom se vrši preraspodela društvenog blaga. Svojinska struktura i imovinska sfera fizičkih i pravnih lica, s jedne strane, i potrebe finansiranja javnih rashoda kao neminovne obaveze državne zajednice, s druge strane, čine osnov i motiv poreskog zakonodavstva.
- 23.2. Radi podmirenja javnih rashoda ili postizanja određenih ekonomskih ili socijalnih ciljeva, država na osnovu svog zakonskog imperijuma prinudno prikuplja novčana sredstva u vidu poreza i drugih dažbina od svojih poreskih obaveznika. Na taj način, osim neposrednog finansijskog efekta, država može putem poreske politike da bitno utiče na uravnoteženje svojini-

skih razlika koje prete da dovedu ili dovode do velikih društvenih sukoba i organizovanog nasilja.

- 23.3. Sa stanovišta racionalne koncepcije prirodnog prava država ima dužnost da spreči nelegalna konfliktna društvena stanja, preduzimajući sve mere kako bi unapredila opšte i stvarno poštovanje ljudskih prava i sloboda.
- 23.4. U materiji poreske politike, država je dužna da donese i sprovi takvo poresko zakonodavstvo koje će se zasnivati na tekovinama distributivne pravde, opštosti, ravnomernosti i stabilnosti, i, pri tome, da ne oslabi ili ugrozi motiv preduzmljivosti.
- 23.5. Poresko zakonodavstvo sa naznačenim svojstvima nije moguće ostvariti u uslovima državno-planskog imperijuma u oblasti privrede, gde je iskustvo pokazalo da se tu gubi motiv preduzetništva kao prirodno pravo čoveka na inventivnost i kreaciju. Naprotiv, ukoliko je jedan ekonomski sistem zasnovan na konkurenciji sposobnosti ljudi u uslovima legitimnog polja tržišnih odnosa koje u celini prati pravedno pravo, onda je tu mesto i za poresko zakonodavstvo sa pomenutim svojstvima.
- 23.6. S obzirom da se većina država savremenog sveta orijentiše na ustanove tržišne privrede, poresko zakonodavstvo sve više dobija zajedničke forme i standarde regionalnog, pa i univerzalnog značaja.

24. Ugovor i odgovornost za štetu

- 24.1. Ugovorna sloboda je deo opšte slobode kao prirodnog prava čoveka. Ugovorna sloboda jednog, granica je slobode drugog. Pored svojinske slobode koja svog titulara učvršćuje u aktu stečenog prava, ugovorna sloboda kao realitet svojine, obezbeđuje svome titularu mogućnost i sigurnost koju treba da poseduje u aktu razmene materijalnih i intelektualnih dobara. Proizilazi: za ugovornu slobodu važe pravila samosvesne, racionalne i ograničene slobode.

- 24.2. Ugovorna sloboda ne svodi se na pitanje negacije ili apsolutnog dejstva slobode, već na utvrđenju mere kako u dualitetu zahteva pronaći pravo mesto jednoj i drugoj društvenoj nužnosti: potrebi slobode individualne aktivnosti i neophodne potrebe za zaštitom opštih dobara određene zajednice.
- 24.3. Rešenje ne može biti proizvoljno postavljeno; ono je zavisno od stepena razvoja društvene sredine, njenog kulturnog statusa, ekonomske konstitucije i organizacije, filozofskog određenja, moralne emancipacije. Različitost ovih izvanpravnih činilaca je očigledna u raznim sredinama i raznim vremenima. Otuda, i granice kojima se obeležava polje slobode ugovaranja nisu iste u raznim pravnim sistemima. One se menjaju, kako suštinski, tako i po načinu ispoljavanja, mada postoji i jedan stepen zajedničkih atributa, bar kada su u pitanju izvesne ustanove pomoću kojih se to ograničenje sprovodi.
- 24.4. U čitavom sistemu zaštite opštih interesa, ustanova javnog poretka i dobrih običaja ima prevashodni značaj. Ta ustanova se javlja kao demarkaciona linija koja razdvaja prostor dozvoljenog od prostora nedozvoljenog ugovaranja. I upravo zbog toga što izražava pravne i moralne imperitive ove ili one državne zajednice, javni poredak je različit po svojoj sadržini, zavisno od prostorno vremenske stvarnosti.
- 24.5. Međutim, iako je javni poredak svake zemlje specifičan i karakterističan za tu zemlju, on danas više ne može biti ostrvo za sebe, jer su njegove granice proširene i u izvesnoj meri integrisane u međunarodne standarde o ljudskim pravima. Na taj način, ugovorna sloboda se danas sve više kreće u granicama proširenog, kodifikovanog, i u dobroj meri unifikovanog pojma javnog poretka.
- 24.6. Ova konstatacija trpi rezerve kod pitanja ostvarenja ljudskih pava, što zavisi od stepena kulture zakonitosti državnopravnog poretka odnosno države. U svakom slučaju, legitimitet u izvoru javnog poretka i legalitet u njegovoj primeni, osnovni su stožeri danas proširenog nacionalnog javnog poretka.

- 24.7. Prouzrokovanje deliktne štete i pitanje njene naknade predstavlja, pored ugovorne, drugu granu odgovornosti koja se javlja kao posledica nekog štetnog događaja. Pravna organizacija ove odgovornosti, u suštini, zasnovana je na načelima komutativne i distributivne pravde koja se nalaze u samom temelju racionalne koncepcije prirodnog prava.
- 24.8. Zasnivanje ove odgovornosti na krivici štetnika predstavljao je veliki napredak u istoriji pravne civilizacije i tu nam je rimsko pravo ostavilo dragocene tekovine. Međutim, krivica kao osnov odgovornosti, u uslovima savremenog sveta i visoko razvijenog tehničkog uma, pokazala se kao nedovoljna da pravno obuhvati veliki broj slučajeva u kojima uzrok štete ostaje anonimn. Ogroman tehnički progres praćen je progresijom štetnih događaja u kojima nije moguće otkriti krivicu jer ove, često i nema, pošto je šteta neminovni pratilac opšteg progressa i načina života savremenog čoveka. Svake godine u svetu više od sto hiljada ljudi nalazi smrt samo u saobraćajnim udesima.
- 24.9. Kod ovakvog stanja stvari, početak dvadesetog veka doneo je pravilo da kada šteta dolazi od tzv. opasnih svari, onda se odgovornost ne zasniva na krivici i ona se uopšte i ne ispituje. Dužnik naknade postaje sopstvenik ili držalac opasne stvari ili vršilac opasne aktivnosti (objektivna odgovornost). Životna realnost čoveka dvadesetog veka unela je u materiju odgovornosti dva kriterijuma, od kojih je jedan objektivn zasnovan na riziku, a drugi subjektivn zasnovan na krivici. To dvojstvo osnova odgovornosti u savremenom pravu odgovara zahtevima opšte pravde u Aristotelovom značenju tog pojma.
- 24.10. Ako je objektivna odgovornost proistekla iz aktuelnog stepena razvoja tehničkog uma i zahteva veće socijalne pravde, onda je njeno prisustvo danas samo uvod u snažniju fazu socijalizacije odgovornosti za štetu koja proizilazi iz »opšte krivice«. Kao što je početkom dvadesetog veka, subjektivna odgovornost bila nemoćna da obuhvati novi odnos nastao štetnim efektima opasnih delatnosti, tako je i danas, na početku novog milenijuma, objektivna odgovornost ostala ne-

jaka da odgovori na brojne zahteve oštećenih ili unesrećenih, posebno onih koji su žrtve takvih štetnih događaja koji po svom obimu često prevazilaze sve granice sa nesagledivim posledicama čak i za potomstvo nastradalih – npr. štete koje potiču od nuklearne energije.

- 24.11. Velike opasnosti od ove vrste šteta i pitanje odgovornosti koja otuda proizilazi, predmet su međunarodnog regulisanja, kao što su: Bečka konvencija o građanskoj odgovornosti za nuklearne štete (1977) sa dodatnim protokolom (1992); Konvencija o međunarodnoj obavezi naknade štete pričinjene od strane vasioniskih letilica (1972); Međunarodna konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu prouzrokovanu zagađivanjem naftom (1969) i osnivanje međunarodnog fonda za naknadu štete nastale usled zagađivanja naftom (1971).
- 24.12. Kod ovakvih vrsta šteta, očigledno je, da je i subjektivna i objektivna odgovornost za štetu ostala nemoćna u smislu reparacije, a još manje u smislu integralne naknade, pa se preporučuje socijalizacija odgovornosti kao mogući put u rešavanju ovog pitanja. Samo snažni socijalni fondovi organizovani na stepenu nekog kolektiviteta, državnog ili međudržavnog (u manjem stepenu i osiguravajuća društva), mogu u nekim slučajevima da budu efikasni i pravični, dok u drugim (slučajevi velikih katastrofa) to mogu samo delimično da ostvare, a u trećim nikako. U ovom poslednjem slučaju (na sreću za sada ipak retkom), pravo je potpuno nemoćno i štetu tada treba prihvatiti kao vis maior, kao slučaj sudbine koji ostaje bez naknade.
- 24.13. Pomenuta trihotomija pravno organizovane odgovornosti odgovara današnjoj razuđenosti izvora opasnosti i lepezi njihovih štetnih posledica. Ako bi se postavilo pitanje budućnosti međusobnih odnosa u izrečenoj trihotomiji, čini se, da socijalizacija odgovornosti čeka da na šira vrata uđe u pravni život dvadesetprvog veka.
- 24.14. U svemu tome, antički pojmovi komutativne i distributivne pravde ne gube u svojoj aktuelnosti. Ako se pođe od subjek-

tivne odgovornosti, pa preko objektivne, sve do socijalizacije odgovornosti, zapaža se izvesno pomeranje težišta komutativne u odnosu na distributivnu pravdu. Integralna naknada naložena aritmetičkom logikom komutativne pravde ostaje kao zahtev i u pretpostavci socijalizacije odgovornosti. Ali, obziri distributivne pravde, naloženi logikom geometrijske progresije, prilagođavaju tu naknadu mogućnostima i potrebama savremenog čoveka, koji, dobrim delom postaje žrtva sopstvenog načina života.

- 24.15. Zbog toga zahtevi komutativne, a naročito distributivne pravde, pretvoreni su danas u temelj na kome se gradi teorija socijalizacije odgovornosti. Ta građevina postaje neminovnost razvijenog tehničkog i tehnološkog sveta koji je uspeo da se vine u vasionu, a koji je na zemlji nesposoban da se odbrani od epidemije opštih šteta koje sam stvara i koje traže i odnose nove žrtve.
- 24.16. I zato, na globusu savremenog pravničkog sveta na kome su ispisane reči »naknada štete« stoje i dalje, kao i pre dvadeset vekova, dva polja jedne opšte pravde. Na jednom polju veći domašaj ima komutativna, a na drugom, distributivna pravda sa svojim pokretnim granicama. Samo racionalna koncepcija prirodnog prava drži optiku kojom se prepoznaju oba polja odgovornosti.

25. Privredna društva i privredni ugovori

- 25.1. Privredni sistem zasnovan na konkurenciji sposobnosti privrednih subjekata u uslovima ekonomskog i pravnog legitimiteta tržišta, karakteriše se čitavim spektrom različitih privrednih društava kao subjekata privredno-pravnih odnosa. Naprotiv, jedna administrativna državno-planska privreda daje drugačiju sliku privrednih subjekata u vidu državnih i društvenih preduzeća koja u suštini čine derivate svojinskog i državno-političkog imperijuma.

- 25.2. S obzirom da veći deo savremenog sveta danas prihvata i razvija tržišnu, a ne administrativnu privredu, sistem privrednih društava, kako u statusnom tako i u poslovnom delu, danas predstavlja *modus vivendi* tržišnih odnosa.
- 25.3. Raznovrsnost tih privrednih subjekata govori o invenciji i potrebi privredno-pravnog života za čitavom skalom različitih subjektiviteta koji imaju posebne pravne režime, zavisno od vrste privrednih odnosa i funkcije koje ostvaruju na tržištu.
- 25.4. Društva lica i društva kapitala danas je *summa divisio* u brojnosti privrednih društava. Pri tome, akcionarsko društvo, kao društvo kapitala, predstavlja tipičan oblik subjektiviteta tržišne privrede, pored drugih – ortačko društvo, komanditno društvo, društvo sa ograničenom odgovornošću, javno-pravno i mešovito društvo. Posebna privredna društva čine banke i kreditna društva za koja važe, pored opšteg režima privrednih društava, čitav korpus pravila koja su primerena njihovom postojanju i poslovanju.
- 25.5. Sa gledišta racionalne koncepcije prirodnog prava, status i razućenost privrednih društava kao subjekata privredno-pravnih odnosa, opravdan je u meri u kojoj se ostvaruje prirodno pravo čoveka na preduzetništvo, sam ili u zajednici sa drugima u vidu pomenutih asocijacija. Razume se, sve ovo pod uslovom da se na ovaj način stvorene svojinske razlike kreću u granicama društvene tolerancije, kako ne bi postale *Casus belli* suprotstavljenih društvenih grupa.
- 25.6. Savremena tržišna privreda, pored klasičnih ugovora, sve više zahteva pravno regulisanje i novih privrednih ugovora, a koji su, najčešće mešovitog karaktera u odnosu na već poznate imenovane ugovore. Oni su se, naročito u međunarodnoj poslovnoj praksi, afirmisali do te mere da su u mnogim državama posebno regulisani ili su predmet regulisanja u zakonodavstvu Evropske unije odnosno unifikacije tih ugovora u okviru Međunarodnog instituta za unifikaciju privatnog prava (UNIDROIT), naročito preko izrade tzv. Model-zakona koji se odnosi na pojedine privredne ugovore.

- 25.7. Za ugovornu slobodu i ovde važe opšta pravila ograničenja te slobode putem ustanove javnog poretka i dobrih običaja.

26. Osiguranje

- 26.1. Naš život, individualni i zajednički, danas se odvija pod presijom različitih rizika i opasnosti po život i imovinu koja nas okružuje. Ustanova osiguranja, primenom svog režima, umanjuje posledice nastupelog osiguranog slučaja putem isplate osigurane sume.
- 26.2. Efikasnost i sigurnost ovog načina reparacije iz zajedničkog fonda koji se uglavnom formira iz premija osiguranja, doprinosi većoj pravnoj sigurnosti, bar kada je reč o novčanom ekvivalentu za nastupeli osigurani slučaj i pod uslovom solventnosti fonda osiguranja i poštovanja odredbi ugovora o osiguranju i opštih uslova poslovanja.
- 26.3. Ustanova obaveznog osiguranja danas u svetu dobija veći obim i značaj, upravo sa razloga povećanog rizika u određenim sferama društvenog života i saobraćaja. Kod enormnih i masovnih šteta, bitna je naknada, koja, u razumnoj meri, mora biti sigurna i efikasna i oslobođena klasičnih kategorija sudske procedure, a to se jedino može postići formiranjem obaveznih snažnih fondova osiguranja. Teret doprinosa i pravo na naknadu, treba rasporediti po načelima komutativne i distributivne pravde.

27. Radni odnosi

- 27.1. Pravo na rad i ishodište rada pripada svakom čoveku. Svojinška struktura i opšta kultura određuju dimenzije i kvalitet ovog prava. Uslovi koji omogućavaju svakome da uživa blagodeti rada, čine ideal čoveka kao slobodnog bića prirode.
- 27.2. Standardi međunarodne zajednice koji se odnose na rad i radne odnose kao polazne i temeljne oblasti u ekonomskoj, soci-

jalnoj i kulturnoj sferi čovečanstva, predstavljaju pokazatelje pravog stanja proklamacija i ostvarenja ukupnosti i nedeljivosti ljudskih prava.

- 27.3. Kodifikacija radnopravne i socijalne pravde, počev od Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), pa preko ogromnog broja međunarodnih dokumenata opšteg i regionalnog karaktera, posebno zakonodavstva Međunarodne organizacije rada, sve do Evropske socijalne povelje (1996) – čini danas, ne samo maticu opšte savesti i racionalne umnosti, već pre svega, izvor internacionalizacije na koji dolaze različiti nacionalni suvereniteti da potraže svoje potrebe za implemtacijom ovih prava u njihova zakonodavstva.
- 27.4. Taj *Corpus iuris* socijalne pravde, započinje predsedavajućim rečima: svako ima pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada i na zaštitu od nezaposlenosti; i dalje, svako, bez ikakve razlike, ima pravo na jednaku platu za jednaki rad, a svako ko radi ima pravo na pravednu i zadovoljavajuću naknadu koja njemu i njegovoj porodici obezbeđuje egzistenciju koja odgovara ljudskom dostojanstvu i koja će, ako bude potrebno, biti upotpunjena drugim sredstvima socijalne zaštite.
- 27.5. Ove opšte odredbe pronašle su svoje konkretne puteve u čitavom nizu prava koja su vezana za pravo na rad i pravednu naknadu, kao što su: pravo na bezbedne i zdrave uslove rada; pravo na organizovanje; pravo na kolektivno ugovaranje; pravo dece i omladine na zaštitu; pravo zaposlenih žena na zaštitu materinstva; pravo na profesionalnu orijentaciju; pravo na stručnu obuku; pravo na zdravstvenu zaštitu; pravo na socijalno osiguranje; pravo na socijalnu i medicinsku pomoć; pravo na naknade iz socijalnog osiguranja; pravo hendikepiranih lica na nezavisnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice; pravo porodice, dece i mladih ljudi na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu; pravo migranata i njihovih porodica na zaštitu i pomoć; pravo na jednak tretman zapošljavanja i zanimanja bez diskriminacije na osnovu pola; pravo na informacije i

konsultacije, posebno u slučaju kolektivnog otpuštanja radnika; pravo na učešće u utvrđivanju i poboljšanju radnih uslova i radne sredine; pravo starijih lica na društvenu zaštitu; pravo na zaštitu u slučaju raskida radnog odnosa; pravo radnika na zaštitu njihovih zahteva u slučaju insolventnosti njihovih poslodavaca; pravo na dostojanstvo na poslu; pravo radnika sa porodičnim obavezama na jednake mogućnosti i jednak tretman; pravo predstavnika radnika na zaštitu u preduzeću i olakšice koje treba da im se pruže; pravo na zaštitu od siromaštva i isključenja iz društvene zajednice.

- 27.6. U kontekstu ovih prava, značajno mesto zauzima načelo sindikalnih sloboda koje mora biti praćeno dopunskim i međusobno zavisnim zakonodavstvom, posebno onim kojim se regulišu pitanja prava i dužnosti odgovarajućih asocijacija poslodavaca i države.
- 27.7. U uslovima tržišne privrede, kroz odgovarajuće zakonodavstvo i profesionalne standarde, više mesta treba dati tzv. fleksibilnim formama zapošljavanja koja nisu vezana tradicionalnim atributima radnog odnosa u pogledu njegovog zasnivanja na neodređeno ili određeno vreme, puno radno vreme i druge kategorije koje proizilaze iz tog odnosa.
- 27.8. S obzirom na prirodu i širinu radnopravnih odnosa u savremenom svetu implementiranih u nacionalna zakonodavstva, preporučuje se, da sporove nastale u ovoj oblasti treba prepustiti specijalizovanim sudovima i arbitražama sa ugrađenim mehanizmom pokušaja mirnog rešenja nastalog spora.
- 27.9. Sa gledišta racionalne koncepcije prirodnog prava, zbir prava iz radnog odnosa sa ekonomskim i socijalnim aspektima, predstavlja područje na kome se reflektuju sva druga prirodna prava čoveka, posebno pravo na život, slobodu i imovinu. Otuda, pitanje nesrazmere između proklamovanih i ostvarenih odnosno neostvarenih prirodnih prava iz ove oblasti, u velikoj meri govori o stanju istog pitanja na sveopštem prostoru ljudskih prava.

PRAVO NA INTELEKTUALNU TVOREVINU

28. Sloboda kreacije

- 28.1. Svako ima prirodno pravo da snagom svoga uma stvara dela iz oblasti intelektualne kulture.
- 28.2. Područje opšte slobode ličnosti, posebno svojinske i ugovorne, odnosi se i na intelektualne tvorevine. Pravo na intelektualnu tvorevinu podleže opštim pravilima slobode kao uređene koegzistencije ljudi, slobode čije su granice postavljene istom slobodom drugih.
- 28.3. Intelektualne tvorevine, bez obzira da li su izražene kreacijom književnog, naučnog i umetničkog dela ili kreacijom dela iz oblasti industrijske svojine, uživaju zaštitu moralnih i materijalnih interesa tvorca dela.
- 28.4. Svako ima prirodno pravo, da u granicama zakona koristi sve tekovine civilizacije – naučne, umetničke, tehničko-tehnološke, kulturne uopšte. Njih čovek zatiče kao delove prirode koji su ljudskim umom od ranije stvoreni. Prema tome, svako ima pravo da slobodno učestvuje u kulturnom životu zajednice, da uživa u umetnosti i da učestvuje u naučnom napretku i u dobrobiti koja otuda proizilazi.
- 28.5. Međunarodni standardi u oblasti autorskog i srodnih prava, kao i u oblasti industrijske svojine, olakšavaju širenje i zaštitu duhovnog stvaranja i doprinose boljem razumevanju među ljudima. Tako, objavljena dela državljana svake države koja je pristupila svetskoj (univerzalnoj) konvenciji o autorskom pravu (1971), kao i dela objavljena prvi put na teritoriji jedne takve države, uživaju, u svakoj drugoj državi ugovornici, zaštitu koju ova druga država pruža delima svojih državljana objavljenim prvi put na njenoj sopstvenoj teritoriji, kao i zaštitu specijalno priznatu pomenutom konvencijom.

- 28.6. Univerzalnost prava na intelektualnu tvorevinu izraženu, između ostalog, i obrazovanjem Unije za zaštitu prava autora i Unije za zaštitu industrijske svojine, dovodi do sve veće internacionalizacije ovog prava, što predstavlja pravi epitet sa staništa opštosti i očuvanja nedeljive prirode ljudskih prava.

Peta katedra

PRAVO NA PRAVDU

29. Opšta mesta

- 29.1. Kada se pravo shvati i ostvari u sklopu pravde, kada opšta konstitucija jedne zajednice prihvati pravdu kao »stožernu vrlinu«, tada pravo te zajednice postaje legitimno u svom izvoru i legalno u svojoj primeni. Tada, pravo postaje sve manje nasilje, a sve više područje samosvesne slobode. To su prostori vladavine prava kao kulturnog čina.
- 29.2. Legitimno pravo treba da ostvaruje jednakost odnosa na etičkom principu jednakog postupanja sa jednakim stvarima (iustitia commutativa) ali to postupanje biva tako, da ova aritmetička proporcija podrazumeva i svoju korekturu geometrijske proporcije u vidu distributivne pravde. U postupku primene prava, ovaj korektivni i komplementarni čin uzima u obzir prirodu i osobenost ličnosti, uvažava njenu vrednost ili zaslugu, prihvata njena relevantna svojstva, i na taj način postiže izjednačavanje (iustitia distributiva).
- 29.3. Obe proporcije čine celinu pravde. Jedna je formalna, ali istovremeno i apsolutna u održanju principa identiteta i potpune jednakosti odnosa (ius strictum), i kao takva, ona je statički deo u pojmu pravde. Druga, distributivna nije apsolutna u heteronomnom sistemu pozitivnog prava, jer ispoljava princip uvažavanja individualnog svojstva posmatranog optikom konkretne društvene ocene (ius aequum), i kao takva ona predstavlja promenljivi deo u pojmu opšte pravde.

- 29.4. Na putu ove dve proporcije pravde nalazi se ceo pravnički svet, sa svojim, stolecima izgrađivanim, kategorijama objektivnog i subjektivnog prava.
- 29.5. Prostorno vremenska ograničenost jedne pravne norme, kao i njena apstraktnost u smislu opštosti primene na neodređeni broj slučajeva, nalažu da se komutativna pravda, kao kruta i beskompromisna aritmetička proporcija, ne može uvek primeniti jednako na jednake slučajeve, jer treba prethodno ceniti koje su stvari jednake odnosno u kojoj su meri one nejednake.
- 29.6. Primena načela komutativne pravde izaziva potrebu prethodne selekcije i kvalifikacije svakog pojedinog slučaja metodom komparacije i konstatacije jednakosti odnosno nejednakosti. Pri tome, idealna i minuciozna podudarnost dva slučaja, kao dva identiteta nisu tako česta. I pored moguće grube jednakosti da slučaja često će biti i takvih »sporednih« nejednakosti kojima se, takođe, pravno mora dati i odgovarajuća težina.
- 29.7. Da bi se primenio matematički princip jednakog postupanja sa jednakim stvarima, mora se pozvati u pomoć distributivna pravda i njeno načelo uvažavanja individualnih svojstava, i tako, zajedničkim korakom doći do jednakosti odnosa u smislu proporcije kao znaka postignute pravičnosti. Radi se, dakle, o celini jedne kategorije u kojoj se prepoznaju njeni statični i dinamični sastavi delovi.
- 29.8. Komutativna pravda je formalna, ali istovremeno i apsolutna, jer je izraz »gvozdene« čvrstine principa identiteta i kao takva, predstavlja statički deo u pojmu opšte pravde, kao potpune vrline i potpune jednakosti odnosa. Distributivna pravda, naprotiv, nije apsolutna u sistemu pozitivnog prava, jer je izraz principa uvažavanja individualiteta posmatranog optikom konkretne društvene ocene.
- 29.9. Pravila komutativne i distributivne pravde primenjuju se kako u nacionalnim zakonodavstvima tako i u međunarodnim odnosima ispoljenim kroz različita dokumenta međunarodne zajednice a koja su predmet implementacije od strane pojedinih država. U tom smislu konstituisane su brojne

ustanove opšteg ili regionalnog karaktera, a posebno pravo Evropske unije izgrađeno na tekovinama evropske pravne civilizacije i univerzalnih međunarodnih standarda ljudskih prava. Mnoge evropske zemlje koje nisu članice Evropske unije nalaze se u procesu harmonizacije nacionalnog zakonodavstva sa pravom ove Unije.

30. Sud u koneksitetu pravde

- 30.1. Vršeci svoju dužnost, sudije se izjašnjavaju o životu i slobodama, kao elementarnim prirodnim pravima ljudi, i svim drugim pravima i dužnostima koji otuda izvire i koji čine spektar ljudskih prava, a koji im je zakonom stavljen u nadležnost.
- 30.2. Rešavajući konkretne životne situacije u krugu određene kompetencije, sudije, svojom stručnošću i savešću, nose i donose glas zakona, ali ne po načinu pozitivističkog mehanizma i automatizma, već po neophodnosti primene i interpretacije zakona u smislu legitimne pravde.
- 30.3. Monizam zakonske dogme, kada izriče samovolju nepodnošljive nepravde, ako već nije uklonjen umnošću zakonodavca, jedino se može sprečiti pluralizmom njegove interpretacije od strane sudije; u tom procesu, sudija kao treća vlast, poslednja je brana i odbrana pravdenog prava pred agresijom zakonskog neprava.
- 30.4. Držeći se principa legaliteta pozitivnog prava, sudija putem interpretacije zakona postaje akter dosuđene pravičnosti kao izraza univerzalne pravde.
- 30.5. Sudijska nezavisnost i nepristrasnost neminovna je pretpostavka ustanove sudstva. Pitanje nezavisnosti sudije nije samo pravno pitanje. To je pitanje opšte kulture jedne zajednice. U tom širem krugu zbivanja prava i pravde, princip nezavisnosti sudije predstavlja demarkacionu liniju koja deli polje prava od pustinje neprava.
- 30.6. U uslovima nepravne države, gde je legitimitet i letalitet prava ispod dozvoljenog stepena društvene tolerancije, gde vla-

davinu prava zamenjuje vladavina samovoljnog fakta – vlasti, strasti ili interesa pojedinačnog ili grupnog, gde se eliminiše načelo podele vlasti i ceo život svodi na politički monizam i njegovu strogu hijerarhiju, tu se sudijska nezavisnost svodi na zavisnost od partijske, a ne zakonske, odluke. Takva zavisnost pretvara sudiju u derivat jednosmernog naloga (političkog, nacionalnog, rasnog ili klasnog) i sudija tada objektivno nije u stanju da primeni pravedno pravo. U toj pretpostavci, pravo doživljava brodolom, a s njim tone i princip nezavisnosti sudije. Ići takvom »pravu« i takvom sudiji znači ići nepravdi. Naprotiv, kada se demokratski princip organizuje po načelu ustavnosti i zakonitosti, tada se nezavisnost sudije obezbeđuje delovanjem pravne države. Nezavisnost sudije, kao neminovni atribut njegove funkcije, predstavlja organski deo pravne države.

30.7. Viša kultura zakonitosti ispoljena umnom koncepcijom prirodnog prava kao i čitava civilizacija prava i pravosuđa, opominje, ukazuje i uči nas, da ovde sudijskoj nezavisnosti treba otvoriti šire prostore, jer pravo je fenomen dobrog i pravičnog, a nije niti može biti, samozvani fakt nasilne volje jednih u odnosu na druge.

30.8. Na osnovu ovoga mogu se formulisati Dvanaest tablica sudijske nezavisnosti:

I. sudija je u izricanju pravde nezavisan od bilo koje vlasti, osim vlasti legitimnog zakona;

II. sudija donosi nepristrasne odluke u zakonom predviđenom postupku na osnovu procene činjenica i razumevanja zakona u smislu ostvarenja komutativne i distributivne pravde;

III. sudija primenjuje i norme o ljudskim pravima koje proizilaze iz potvrđenih i objavljenih međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih međunarodnih standarda koji su sastavi delovi unutrašnjeg pravnog poretka svake prosvetene zajednice;

IV. sudija je ličnost javnog poverenja;

V. sudijska dužnost je zasnovana na visokom stupnju pravničke i opšte kulture, pa sudiji mora biti dostupna mogućnost stalnog usavršavanja;

VI. sudija kao i drugi građanin, uživa opštu slobodu mišljenja, govora, izražavanja uverenja, profesionalnog udruživanja, okupljanja i kretanja, ali svagda tako da čuva dostojanstvo svog poziva i nepristrasnost i nezavisnost sudstva;

VII. vršenje sudijske dužnosti ne sme biti predmet nedostojnih uticaja, podsticanja, pritisaka, pretnji ili intervencija, direktnih ili indirektnih, od strane bilo koga i iz bilo kojih razloga;

VIII. svako je dužan da, u granicama prinudnih propisa, javnog poretka i morala, poštuje nezavisnost sudije i da se uzdrži od svakog akta nedostojnog uticaja. Svako lice koje svojim aktom nedostojnog uticaja naruši ili ugrozi nezavisnost sudije, kazniće se po zakonu;

IX. država garantuje nezavisnost sudije doslednom primenom ustavnog načela vladavine prava i načela podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, po kome sudska vlast pripada sudovima;

X. sudija ne može biti pozvan na odgovornost za mišljenje ili za glas koji je dao u vršenju sudijske dužnosti. Imunitet sudije uređuje se zakonom;

XI. sudija ne može vršiti vansudske poslovne aktivnosti kojima se kompromituje njegova sudska nezavisnost ili dostojanstvo;

XII. sudija se mora izuzeti da postupa po određenom predmetu u slučaju da postoje takvi razlozi koji dovode u pitanje njegovu nepristrasnost, kao i kada može doći do sukoba interesa koji je nespojiv sa vršenjem sudijske funkcije i nezavisnosti sudije.

- 30.9. Sudijska nezavisnost se izražava i atributima sudijskog statusa. Sudijska funkcija obavlja se u vidu stalnosti sudijske profesije. Upravo zbog specifičnosti ovoga poziva, ovaj status nosi sobom izvesna svojstva koja se ogledaju u stalnosti sudijske funkcije po kojoj sudija ne može biti lišen svoga

zvanja i položaja, ničijom voljom ili samovoljom osim svojevoljno kao i iz zakonom utvrđenih razloga prestanka sudijske funkcije.

- 30.10. Nepokretnost sudijske dužnosti, kao drugi atribut sudijskog statusa, znači da sudija ne može protiv svoje volje biti premešten u drugi sud.
- 30.11. Pored sudijske nezavisnosti u postupku primene prava, kao i njegove statusne nezavisnosti, postoji veći broj garantija te nezavisnosti koje imaju za cilj da obezbede stvarnu i delotvornu primenu sudijske nezavisnosti u praktičnom životu. U te garantije spadaju: način izbora sudija, materijalni položaj sudije, sudijski imunitet, način unapređenja, kontinuirano usavršavanje, uslovi rada, raspodela predmeta, pravo na prirodnog sudiju.
- 30.12. Da bi sudija mogao da izriče pravdu nezavisno od bilo koje vlasti osim vlasti legitimnog zakona, on mora poznavati sadržinu i obim racionalne koncepcije prirodnog prava i primenjivati je u smislu vladavine komutativne i distributivne pravde. Bez prirodnog prava nema ni sudijske nezavisnosti.

31. Pravna zaštita izbeglica

- 31.1. Svako ima prirodno pravo na slobodu kretanja i izbora stanovanja u granicama zakona pojedine države. U tom smislu svako ima pravo da napusti bilo koju zemlju uključujući i sopstvenu, i da se vrati u svoju zemlju.
- 31.2. Nikakva ograničenja ne mogu se postaviti u odnosu na vršenje ovih prava izuzev onih ograničenja koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne sigurnosti, radi očuvanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala, za zaštitu zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

- 31.3. Svako ima pravo da traži i uživa u drugim zemljama utočište od proganjanja, osim kada je ono zasnovano na krivičnom delu nepolitičke prirode ili postupku koji je protivan imperativnim odredbama prava čoveka na život i slobodu.
- 31.4. Saglasno ovim opštim načelima racionalnog prirodnog prava, nacionalna zakonodavstva putem implementacije odgovarajućih standarda međunarodne zajednice moraju pružiti punu zaštitu izbeglicama, posebno u socijalnoj i humanitarnoj sferi, i učiniti sve što je u njihovoj moći da bi se izbeglo da problem izbeglica postane razlog zategnutosti ili konflikta među državama. U tom smislu značajno mesto zauzima Konvencija o zaštiti izbeglica (1951).
- 31.5. Ta zaštita obuhvata naročito: nediskriminaciju u pogledu rase, vere ili zemlje porekla; regulisanje ličnog statusa sa poštovanjem tog statusa koji je izbeglica ranije stekao, a posebno bračnog statusa; u pogledu imovinskih pitanja treba primeniti pravilo da se na izbeglice, pod istim okolnostima, primenjuje pravni režim koji važi za strance uopšte u pogledu sticanja pokretne i nepokretne imovine i drugih imovinskih prava (pravo na dom), kao i prava intelektualne i industrijske svojine; pravni režim u pogledu udruživanja izbeglica koje nema politički ili lukrativni cilj, treba u principu da odgovara režimu koji se primenjuje prema državljanima neke strane zemlje; sloboda i lak pristup pred sudove; opšte obrazovanje i javnu pomoć treba organizovati kao i prema svojim državljanima; radno zakonodavstvo i socijalno osiguranje u principu treba da ima isti tretman sa domaćim državljanima, u saglasnosti sa odgovarajućim međudržavnim ugovorima i specifičnostima koje otuda proizilaze.
- 31.6. Sa gledišta racionalne koncepcije prirodnog prava, pravni režim izbeglica mora biti primeren zahtevu socijalne pravde i opšte koegzistencije svih sloboda ljudi među kojima pravo na slobodu kretanja i bezbednost ličnosti zauzima predsedavajuće mesto.

PRAVO NA PRAVNU DRŽAVU

32. Legitimitet i legalitet

- 32.1. Svako ima pravo da živi u takvoj državi koja je u stanju da u svom pravnom sistemu obezbedi vladavinu načela legitimiteta i legaliteta u granicama društvene tolerancije (pravna država).
- 32.2. U pravnoj državi državna vlast i samovolja zaustavljena je ustavom i zakonom i to tako da se time neprikosnoveno štite osnovna ljudska prava i slobode kroz trodelnu podelu vlasti – zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Onog trenutka kada se legalitet zameni načelom celishodnosti, kada se bilo čiji interesi stave iznad prirodnih prava čoveka, tada država gubi epitet pravne države. Kada se takvom stanju doda i nelegitimnost organa vlasti, dakle, otuđenost državne vlasti od građana, onda je država i njen pravni poredak negacija legitimnog prava i demokratskog uređenja.
- 32.3. Poredak jedne pravne države mora proizilaziti iz demokratije i njene kulture, iz sistema ljudskih sloboda i prava. Onda kada politika postane samovoljna i otuđena, kada se snagom svoje moći i diktata nametne pravu i pravnom poretku, tada pravni poredak gubi legalnost. Ulazi se tada na prostore političke celishodnosti, gde dominira ili revolucionarna svest ili politička odanost, i tu otpočinje agonija prava, a nastaje anti-pravna država.
- 32.4. Preko zahteva legaliteta ostvaruje se vladavina prava, odnosno pravna država. Kada se »poslušnost« pravednom zakonu pretvori u dužnost svih, kada su, dakle, svi pred zakonom jednaki tako da se zakon jednako primenjuje na jednake slučajeve, onda je to drugo svojstvo pojma pravne države. To svojstvo ne egzistira na zasebnom polju, ono nije izolovano, već se uzima u kumulativnom smislu sa zahtevom legitimiteta.

- 32.5. Princip legitimiteta i legaliteta mora biti postavljen tako da odstupanje od ovog principa ne sme ugroziti područje društvene tolerancije, što se može utvrditi egzaktnim putem. U tom smislu pravna sigurnost kao element pravde, čini jedan od atributa pravne države.
- 32.6. Škola prirodnog prava racionalnog pravca, prihvaćena i ostvarena u demokratskoj kulturi i sigurnom pravnom poretku označava prostor na kome obitava pravna država.